Reconstituirea fondurilor arhivistice ale vechilor case comerciale „greceşti” (I)

Loredana DASCĂL[*]

Ubi ordo, ibi pax et decor. Ubi pax et decor, ibi laetitia.

Keywords: *archival fonds* vs. *collections*; *trading houses*; *Greek palaeography*; *documentary sources*; *Greek language archivalia*; *Aromanian*

1. Stadiul cunoașterii, circuitul științific și metodologii de abordare a arhivelor caselor comerciale

Temă evitată de istoricii civilizației medievale și premoderne româno-balcanice – însăși istoria își privește cu reticență și prejudecăți ramura economică, marginalizând-o ca lipsită de noblețe (Braudel 2002: 18) –, având de recuperat nu numai hiatusul deceniilor în care istoria economică avea linii ideologice trasate ca directivă de partid (v. Lazăr 2006a: 12–13, 16–19, cf. Limona 2016: 51–52), dar în primul rând lacunele de pregătire paleografică (greacă, bulgară, armeană, turco-osmană, ebraică ș.a.), resimțite de istoriografii dedicați subiectelor deschise de aceasta, negustorimea alogenă-aloglotă din ținuturile românești este tratată „en miettes”, sporadic și cu intermitențe. Abordată în general în baza resurselor bibliografice edite (cataloagele documentelor greceşti amplu rezumate sunt adesea suficiente pentru delimitarea și dezvoltarea multor subiecte) și de specialitate (câteva studii și monografii excesiv exploatate), dar extrem de rar în baza surselor inedite din ANIC, istoria caselor comerciale „greceşti” (*videlicet* aromânești) reprezintă un domeniu insuficient sondat și, ca atare, deosebit de fertil.

O serie de obiective științifice adecvate microentităților economice vechi, pentru care aportul materiei fondurilor arhivistice s-ar dovedi salutar, ocolesc sursele inedite CC (v. *infra*, Anexa 1), sau, arareori, propunând explorarea lor sistematică, le ating fracționat, pe căi indirecte, prin cercetarea ANIC FE și a colecțiilor AN, MSSRom, DI, DM – depozitare de date disparate tangente cu istoria caselor

[*] Arhivele Naționale ale României, Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, Bucureşti, România (lori_marian@yahoo.com).

Această lucrare a fost parțial prezentată sub titlul *Arhivele caselor comerciale vechi* la Cercul Profesional al Arhivelor Naționale, București, 6–7 octombrie 2014; cercetarea suplimentară a beneficiat de sprijin financiar prin proiectul „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”, POSDRU/159/1.5/S/133652, finanțat prin Fondul Social European, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

comerciale –, ori numai prin culegerea relatărilor din inventarele arhivistice[1]. Despicarea până în cel mai profund detaliu a inventarelor este făcută posibilă de faptul că unele fonduri arhivistice CC (CONSTA PETRU: întregul fond și ms. 695, GHEORGHIEV, MOSCU: manuscrisele și microfilmele austriece, v. Limona 2016: 303–390, GICA: ms. 825) dispun de instrumente de cercetare care prin dărnicia descifrărilor fac concurență cataloagelor de documente publicate.

Accesul deplin la spiritul și chiar la litera documentelor grecești care compun fondurile CC decurge dintr-o metodă arhivistică particularizată: rezumatele extinse alcătuite de D. Limona și N. Trandafirescu[2] au ca principiu călăuzitor *fișa de catalog*, nu fișa concisă de „inventar administrativ". Consecvența față de acest principiu altruist în câștigul cercetării (într-o bună măsură și în folosul exersării și al desăvârșirii în paleografie), dar cronofag, a atras dezaprobări metodologic-manageriale (Limona 2016: 58), biruite însă pe termen lung (practica arhivistică a abandonat finalmente asemenea mijlocire), astfel că prelucrarea informației istoriografice exclusiv pe seama rezumatelor, ca „utilizare a unei noi metode de cercetare" și „introducere în circuitul științific a surselor inedite" (Lazăr 2008: 857–858), dincolo de a fi viabilă, se pretează normelor onestității științifice, așadar citării indirecte (*apud*), sau măcar menționării inventarului/ autorului acestuia, sub acoperirea dictonului *Graeca sunt, non leguntur*. Mai mult, citatele în limba română furnizate contextual în studii sunt preluări din contribuția modulată traductologic a paleografului – care foarte frecvent operează aproximări ori abateri textuale în scopul „întregirilor de sens" destinate cercetătorilor neinițiați în paleografie (v. *infra* crezul paleografic al lui N. Trandafirescu) –, deci trimiterile bibliografice nu se pot face în acest caz direct la arhivaliile grecești (de regulă neconsultate), fără pomenirea inventarului/ paleografului din care este citată traducerea (rezumatele din inventare oferă numeroase pasaje din documentele grecești în selecția, traducerea și receptarea paleografului care a realizat inventarul).

Tocmai pentru a exemplifica elocvent doza de adevăr documentar care se pierde prin apelul limitativ la discursul referențial al arhivistului-paleograf, dar mai ales oportunitatea, dacă nu imperativul semnalării acestei limitări prin numirea izvoditorului de citate din documente inaccesibile, am pus în iuxtă situații ce pot fi cântărite din unghiul acestei metode de cercetare – este drept, una recomandată explicit și insistent și autorizată de înșiși paleografii ce au întocmit inventarele respective. De pildă, citatul românesc „toată averea nemișcătoare a Hagi Ianușilor a fost scoasă la mezat, spre a fi plătiți moștenitorii fratelui lor, Astriano" (Lazăr 2009a: 211, nota 16) trimite nemijlocit la ANIC MSGr 1916: 429-430 al CC MOSCU, fiind însă extras din regestul nr. 684 al inventarului nr. 1485, p. 304; textul din documentul original: „ὅλα τὰ ἀκίνητα πράγματα τῶν Χ‹ῶν› Γιανουσαίων ἐδώθησεν

[1] Întrucât din perspectiva arhivistului, dar mai ales a evaluării științifice, măsura temeiniciei și a credibilității unui istoric este dată de frecventarea sălii de studiu a Arhivelor, „foaia de folosire" a fiecărui arhivaliu reprezintă oglinda exploatării sau evitării originalelor grecești, în lipsa notificării contribuției care surpasează specializările autorului.

[2] Inventarele Nataliei Trandafirescu – licențiată în studii clasice, discipolă în paleografie a lui D. Limona, doctor în filologie, autoare a unicului album românesc de paleografie greacă (Trandafirescu 1993) și a unor lucrări de referință – sunt la fel de demne de a fi citate ca ale lui D. Limona atunci când strâmtorările paleografice îl opresc pe cercetător la stadiul de cititor al inventarelor.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

εἰς τό μεζάτι διά νά πληρωθησουν οἱ κληρονόμοι τοῦ ἀδελφοῦ των Ἀστριανοῦ” [„toate lucrurile nemişcătoare ale Hagi‹ilor› Ianuşilor s-au dat la mezat ca să fie plătiţi moştenitorii fratelui lor Astriano”]. Acelaşi autor trimite direct la originalul cu cota LVI/93 din CC CONSTA PETRU atunci când reproduce citatul „dacă şi-a cumpărat rangul de sluger se crede şi deştept; tot bogasier, adică boltaş al Craiovei rămâne, şi domniţei Rallu tot nu-i place de el” (Lazăr 2010: 33, nota 77), un citat extras însă din inventarul nr. 2372 (vol. IX), regestul nr. 817, p. 436–437; textul original:

> ὅμως ἐπειδή καί ὁ κύρ μπελοῦτζας Ἰωαννʻ‹ου›ʼ ὁποῦ ἀγόρασεν καί τὴν σλουτζερίαν τοῦ και φάνη φιλοτάραχος Ἴσως θελήσῃ κατά τό Πνεῦμα του τό βλάχικον νά δείξῃ καί αὐτοῦ τό *ἀχμεκλῆκι*[3] του καί φαντασίαν του, [...] ὁποῦ νά μήν νομίσῃ ὅτι αὐτός βαστᾷ τήν Δομνίτζα ῥαλλού, καί εἶναι καί ἀγορόπουλος, ἀλλά μ᾽ὅλην τήν σλουτζερίαν του, μόνον ἕναν μπογασιέρης, δούλη μπολτάσης κραϊόβας, καί ὅταν εὐκαιρήσω νἄλθω μόνος μου τότε θέλω τόν ζωγραφίσῃ κατά τόν χαρακτῆραν του. [„totuşi, întrucât şi kir Băluţă Ioan, care şi-a cumpărat şi slugeria şi s-a dat în stambă, de parcă ar vrea după spiritul lui v‹a›lah să-şi dovedească şi pe acolo *neghiobia* lui şi închipuirea lui, [...] ‹socrul Nanu Ziguri› să nu considere cumva că acela o ţine pe/‹are acces/trecere/intrare la› domniţa Rallu, şi este şi fiu de precupeaţă, însă cu toată slugeria lui, ‹rămâne› doar un bogasier, slugă de boltaş de Craiova, şi când voi reuşi să vin de unul singur atunci îl voi descrie după caracterul lui”] (CC CONSTA PETRU, LVI/93, s.n., trad.n.).

Se face o trimitere la MSGr 695: 214v.–215 pentru pomenirea unei lăzi cu „*argintărie care au plăcut* muşteriului” (Lazăr 2010: 42, nota 102), un citat în realitate extras din rezumatul nr. 1413 al inventarului nr. 2117, unde reprezintă un simplu fragment din discursul referenţial al paleografului D. Limona: „ladă cu *argintării care au plăcut* muşteriului”; textul original: „[...] ἐλαβαμεν τὸ σεντούκι μὲ τὰ ἀσυμένα [...] καὶ ἀνιγωντᾶς το μᾶς ἐφάνηκεν ἀρεστὰ τοῦ μουστερὴ [...]” ([...] am primit sunducul cu argintărie [...] şi deschizându-l ne-a părut pe placul muşteriului [...]). La fel, un alt citat: „căci rămăsese dator răposatului” (*ibidem*: 44, nota 119) trimite la originalul LXIX/57 din CC CONSTA PETRU, fiind extras din discursul referenţial al paleografului D. Limona în inventarul nr. 2373 (vol. XI), regestul nr. 414, corespunzător documentului cu cota $LXIX/57_b$.

Activitatea de inventariere arhivistică, în componenta rezumării documentelor, nu este niciodată proiectată spre a fi citată, textele sunt neapărat lapidare şi standardizate (în genul *écriteau*-urilor); încununarea efortului arhivistic în raport cu întreprinderile cercetătorilor poate atinge cel mult o culme pur emoţională: satisfacţia accesibilizării maselor amorfe de acte şi atribuirea de cote care le fac ordonate, inteligibile, interesante, utile, citabile. Au existat însă aceste două situaţii particulare de mărinimie ieşită din tiparele obligaţiilor profesionale[4], şi în privinţa lor cercetătorul nu trebuie deloc să piardă din vedere că, mai mult, mai puţin sau uneori chiar integral, împarte sau datorează contribuţia sa paleografului

[3] *Ἀχμεκλῆκι*: arom. *ahmăclike* (neghiobie, prostie) < tc. *ahmaqlyq* (Papahagi 1974: s.v.).

[4] Inventarierea este înainte de toate o operaţiune desprinsă din „fişa postului” şi din planificarea anuală, anulându-i, desigur, arhivistului orice arogare a actului de „cercetare” ori „descoperire”.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

care i-a intermediat cunoaşterea[5]. În aceste inventare, întrucât ele cuprind în proporţie determinantă (peste 98–99%) rezumate pentru documente în paleografie greacă, arhiviştii care au descifrat şi redat detaliat conţinutul fiecărui act (şi al fiecărei înregistrări din „manuscrisele"-registre) au renunţat la semnalarea limbii greceşti, făcând precizări numai atunci când rezumatul corespunde unui document/unei înregistrări în altă limbă decât greaca[6]. Astfel de inventare, motivate doar de intenţia facilitării textelor documentare transmise într-o paleografie greu accesibilă, servesc nu atât la identificarea actelor de interes în temeiul cotei şi al cuvintelor-cheie, ci sunt veritabile instrumente de lucru, alcătuite în acord cu exigenţele de rezumare ale cataloagelor, şi sunt valorificabile *per se*, fără a necesita parcurgerea originalelor de către necunoscătorii paleografiei greceşti. Crezul paleografic al Nataliei Trandafirescu este aidoma celui adoptat de D. Limona (Limona 2016: 58) şi el se distinge în prefeţele fiecărui inventar elaborat:

> [...] principiul care ne-a călăuzit atunci când am întocmit *rezumatele documentelor (care se apropie mai degrabă de regeste)* a fost acela al utilităţii generale. Prin natura activităţii pe care o desfăşoară, arhiviştii sunt [...] nişte intermediari între materialul documentar şi *cercetătorii* [...] *care nu au totdeauna posibilitatea să abordeze originalele documentelor, din cauza limbii şi a scrierii specifice în care acestea sunt redate*. De aceea, în ceea ce ne priveşte, noi nu ne-am limitat, alcătuind rezumatele, la o notare sumară a informaţiilor strict istorice, ci am furnizat *o imagine completă a originalului, prin redarea conţinutului acestuia* cât mai concis cu putinţă [...]. Am procedat astfel, deşi, drept urmare, *inventarele aduc mai degrabă a cataloage*, pentru că descifrarea şi traducerea documentelor originale comportă un grad foarte mare de dificultate; subliniem, de asemenea, că şi înţelegerea textului tradus reclamă nişte cunoştinţe şi o dexteritate aparte; fără acestea din urmă, arhivistul nu va putea să perceapă exact semnificaţia datelor transmise de documente şi deci nu va putea întocmi o fişă corectă din toate punctele de vedere. [...] persoana care prelucrează [...] arhivalii este nevoită uneori să procedeze la interpretarea conţinutului acestora şi să nu se limiteze la o simplă înşiruire de fapte, locuri şi persoane (Trandafirescu: 2000: 218, s.n.) ;
>
> Cuprinsul rezumatului. Din motivele expuse mai sus (greutatea descifrării, traducerii şi înţelegerii textului arhivaliilor scrise în alte limbi decât cea română) şi în virtutea aplicării principiilor „prelucrării exhaustive" şi al „utilităţii generale", [...] această metodă de lucru va da la iveală un *inventar extrem de util* [...] *cu* [...] *valoare* [...] *de catalog* (*ibidem*: 220, s.n.) ;
>
> Am expus mai sus opiniile noastre în legătură cu modalitatea în care credem că este bine să se facă prelucrarea fondurilor ce conţin arhivalii în limba greacă, şi anume după „principiul exhaustiv" şi al „utilităţii generale" (*ibidem*: 226) ;
>
> Cea mai potrivită formă de prezentare pentru arhivele caselor comerciale este aceea de *catalog, cu rezumate dezvoltate* [...] (*ibidem*: 228, s.n.).

[5] Tot în zona altruismului arhivistic pus în slujba facilităţii cunoaşterii pentru nespecialişti intră şi menţinerea transcrierilor şi traducerilor documentelor în limbi străine şi paleografii alături de originale. Suficiente documente foi volante greceşti din colecţiile ANIC sunt însoţite de transcrieri şi traduceri semnate de Leonida Boga, fapt ce impune menţionarea acestor auxilii în special la editare.

[6] Lucru explicat *passim* în prefeţele inventarelor; normativul arhivistic prevede însă această regulă de omitere a limbii de redacţie doar pentru limba/ paleografia română.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

De aceea, orice demers restrâns la procesarea informaţiei furnizate de asemenea instrumente trebuie să le semnaleze ca sursă. Chiar şi aşa, etica cercetării este dintotdeauna guvernată de condiţionarea asumării temelor şi proiectelor de cercetare ce vizează categorii umane sau *realia* definibile etnolingvistic într-o corelare neabătută cu solida cunoaştere a limbilor şi paleografiilor specifice surselor primare, în care categoriile respective s-au exprimat.

Repertorierea studiilor documentate din fondurile CC – marcând stadiul actual al cercetărilor în domeniul istoriei socioeconomice trasate de casele comerciale „greceşti” – confirmă constanţa în abordări unitare predilecte. Se fac trimiteri la fondurile CC CONSTA PETRU[7] şi STAMU (Lazăr 2005: 21, nota 4 *et* 179, nota 40), surse tangibile prin optica literaturii de specialitate *graeca leguntur*: Camariano 1978 (care, la rândul său, pomenise şi de Perović 1938), Camariano-Cioran 1984, Filip 2000 – pentru primul fond[8], şi a catalogului Limona 1983–1987 – pentru al doilea fond[9].

Recurenţa bibliografică Filip 2000 ca adaos la o triadă de tip *graeca leguntur* a impulsionat analiza acestei resurse utilizate, iniţial susceptibile de a fi uzat de documente în paleografie greacă. Autoarea expune tematic istoricul Casei Comerciale „Hagi Ianuş Consta Petru şi Fraţii” ca „model de reuşită” în lumina

[7] Forme antroponimice preferabile potrivit frecvenţei grafiei: „Consta” (în originale: „Κόνστα”, rar „Κῶστα”) şi „Ianuş” (nu „Ianuşi”; cf. *et* „Ianusis” la Scalcău 2003). În originale: frecvent „‹Γ›Ια‹ν›νούσ‹σ›η” şi „Ἰωαν‹ν›ούσ‹σ›η”, pluralul pentru desemnarea casei/ familiei: „‹Γ›Ἰανουσαίοι”/ *Ianuşii*; formele diminutivale aromâneşti *Ianúş*/ *I‹o›anúş* > *Ianúşu* > *Nuşi* pentru „I‹o›an‹nis›”, cu echivalentul *Enuş* în documentele româneşti, sunt nepronunţabile ca atare în greacă din cauza *shibboleth*-ului /ş/, redat în scriere prin /σι/ sau /σσ/ (v. Dascăl 2013: 32 *et* Limona 2016: 15, nota 12). Cf. Trandafirescu 2000: 221–226, unde autoarea insistă că „trebuie să se ţină seama de specificul redării acestor nume, pentru fiecare persoană, în funcţie de poporul din care face parte; nu este recomandabil ca numele negustorilor aromâni să fie redate sub formă grecească, aşa cum apar în sursa documentară, căci [...] acest procedeu se aplica la toate numele de persoane indiferent de provenienţă, ci să fie reconstituite, pe cât posibil, aşa cum sunau ele în epocă [...]. Numele de persoane româneşti apar şi ele cu terminaţii greceşti”, iar calificativele toponimice „furnizează indicaţii preţioase în privinţa locului de baştină al unei persoane (mai ales pentru negustorii aromâni, în legătură cu care există păreri divergente)” ; în concluzie, „numele de persoane nu vor fi transpuse în rezumate *literal*, ci *interpretativ*” (s.a.). În legătură cu originea etnică a lui Hagi Ianuş, Camariano (1978: 316) inventariază indirect (*apud* Vasdravellis 1960) opiniile emise de istorici în favoarea originii cuţovlahe a acestuia, însă recurge în mod tendenţios la argumentul unor palide nuanţări imagologice (afirmarea în documente a urii native a grecilor faţă de cuţovlahi, conştiinţa naţionalităţii greceşti a negustorului) pentru a-i suprapune înşelătoarea etichetă de *grec*, trecând sub tăcere însăşi opinia unicei sale lecturi de specialitate în domeniu: „Τὸ ἀρχεῖον εὑρίσκεται εἰς τὸ Βουκουρέστιον καὶ ἀσφαλῶς περιέχει σημαντικὰς πληροφορίας διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, εἰς ἣν ἐνεργῶς ἀνεμίχθη *ὁ Ἑλληνόβλαχος Χατζηγιαννούσης*. Τὸ ὄνομα *Γιαννούσης* ἐκ τοῦ *Γιάννης* εἶναι συνηθέστατον εἰς τοὺς *Ἑλληνοβλάχους* καὶ σήμερον ἀκόμη ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ.” (Arhiva se află la Bucureşti şi cu siguranţă conţine informaţii importante despre acea perioadă în care s-a distins viguros *elinovlahul Hagi Ianuş*. Numele *Ianuş* din *Iannis* este foarte obişnuit la *elinovlahi* şi astăzi în Macedonia şi Thessalia, Vasdravellis 1960: 174–175, nota 4, s.n., trad.n.).

[8] Aceeaşi bibliografie rămâne reprezentativă în Lazăr 2006a: 183, *idem* 2006b: 51–52, *idem* 2007b: 153, *idem* 2009a (unde se revine la *idem* 2006a: 181–183, 194–232) şi *idem* 2013 (cu trimitere la *idem* 2009a).

[9] Sursă reluată în Lazăr 2006b: 51–52 şi *idem* 2009b: 65, iar în *idem* 2009a: 209, nota 10, completată pentru CC CONSTA PETRU cu Camariano 1959: 320–321 (i.e. MSGr 518: 169; N. Camariano a cercetat câteva registre şi documente ale CC CONSTA PETRU înainte de a fi elaborate instrumentele de evidenţă ale fondului).

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

„valorilor morale şi comportamentale de investiţii” şi a „sistemului de reprezentări”, făcând unele departajări conceptuale (cum ar fi distincţia dintre „negustor *en gross*” ‹*sic!*› şi „simplu comerciant, negustor *en detail*”) şi stabilind fundamentul profitabil al întreprinderii negustoreşti în actul „cotidian” de cumpărare ieftină – vânzare scumpă (practic în speculă), dar admiţând totuşi că între „robusta simplicitate” a acestei gândiri şi „exigenţele *terorizării*” (*sic!*) ar mai exista etape. Îşi punctează precizările cu o şarjă de constatări proprii care denotă lejeritatea studierii fondului arhivistic („linia constantă a preferinţelor lor în materie de comerţ este *uşor perceptibilă*” şi, printre altele, „onoarea şi onestitatea” sunt „elemente *directe receptate din acest fond*”). Indică într-o primă notă drept „un mic eşantion ilustrat” de subiectul cercetării sale volumele I–VII, XVII–XIX şi XXII ale inventarelor CC CONSTA PETRU, fără a preciza însă că a restrâns analiza la acestea şi că nu a extins-o prin cercetarea documentelor originale (citate, într-adevăr, cu numărul de volum al inventarelor, apoi cu cotele şi datele documentelor originale). Uzează în paragrafele introductive de preluări din „Prefaţa”[10] inventarului nr. 2303 (vol. I, pachetele I–IV), realizând, aşadar, un soi de conspect fidel al acestei secţiuni a inventarului (metoda absorbţiei sintagmelor, formulelor şi propoziţiilor din rezumate este, însă, folosită în întregul articol). Parcurgerea lucrării duce la concluzia că ea constituie, de fapt, o reiterare narativă structurată analitic a unor secvenţe din rezumatele inventarelor acestui fond arhivistic, deloc scutită de erorile unei asemenea îngrădiri: distorsionări de sens[11], numeroase reproduceri de citate furnizate ca atare de regeste (prin traducerea din greacă) şi redate drept deslușiri proprii[12], inserarea drept citate extrase din textele originale a unor simple cuvinte sau fragmente luate din discursul referenţial al arhivistului[13], deformări de antroponime[14], pseudocitate (citate

[10] Unde N. Trandafirescu face precizarea „Mai sunt însă şi multe alte aspecte care pot fi relevate prin studierea chiar a rezumatelor inventarului (fără a face apel la originale), deoarece acestea sunt foarte ample [...]” (inventarul nr. 2303, p. II), la fel cum procedează şi în „Prefaţa” volumului II: „Rezumatele documentelor sînt foarte dezvoltate, avînd în vedere greutatea descifrării documentelor (citire şi traducere), ele conţinînd aproape toate datele importante din original, încît cercetătorul din domeniul istoriei nu mai are nevoie să apeleze la documentele din depozite” (inventarul nr. 2111, p. I).

[11] De exemplu, autoarea înţelege greşit în nota 4 gestul logofătului Samurcaş de a „recomanda” Casa „Consta Petru” „favorurilor” fraţilor Arghiropol şi Lucache (sensul fiind acela al obţinerii sprijinului concret în activităţile comerciale, nu al smulgerii „bunei consideraţii”; textul documentului XXX/23 regestat în volumul VI al inventarelor fondului este un mesaj de asigurare a performării unei recomandări în sensul afaceristic, nu un mesaj de confirmare a bunelor impresii caracteriale inspirate de casa comercială); nota 15 face o trimitere greşită, autoarea având în vedere cota XVII/42 (nu XVIII/42); nota 31 omite din cotă numărul pachetului; nota 38 greşeşte numărul volumului de inventar, documentul citat fiind regestat într-un volum nepomenit în rândul celor folosite (anume XXI).

[12] De exemplu: trimiterea din nota 17 re-citează un termen citat de autoarea inventarului („ordii”) ca şi cum ar fi o descifrare proprie a documentului sursă (pasajul adnotat este, de altfel, o preluare completă a textului din rezumatul livrat de inventar; nota 18 re-citează termenul citat de autoarea inventarului („havaledes”), nota 24 re-citează citatul paleografului („ponturile domneşti şi obiceiul ţării”), iar nota 33 re-citează dintr-un alt rezumat decât al documentului indicat („ca pe a sa proprie”).

[13] De exemplu: nota 5 („provision de 40 de groşi”), nota 8 („o vorbă bună”), nota 28 („câştigul considerabil”), nota 36 („în patrie”), nota 38 („prospecte”).

[14] Nota 8 poceşte numele „Poroineanu” (în „Poroianu”), nota 18 culege greşit numele „Misiu” (*pro* „Mişiu”), iar în pasajul adnotat cu 6 autoarea optează pentru varianta de nume „Griffiki” – oferită în secundar de paleograf direct din originalul grecesc –, nu pentru numele real „Griffitz”, prioritizat în rezumat în urma reconstituirii traductologice făcute de arhivist.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

inventate care reprezintă contribuții proprii sau preluări din alte rezumate decât cele ale documentelor la care se fac trimiterile)[15], note vagi, irealist de expandate documentar[16]. Accesul la originalele grecești[17] nu pare deloc a fi un impediment, de vreme ce nota 34 trimite direct la un original din CC STAMU (V/28) și nu la intrarea corespunzătoare din catalogul editat[18]; mai mult, nota 29 se referă ambițios la bilanțurile „edificatoare” ale Casei Comerciale „Consta Petru”, „conservate în fondul arhivistic”, dar pe care autoarea nu le poate „publica” în articol numai și numai din lipsă de spațiu.

Lazăr 2009a[19]: 208–209 reia în notele 12–16 indicarea sursei CC CONSTA PETRU[20] și selectează din aceasta un set de documente grecești[21] pentru tratarea temei, sprijinindu-se deopotrivă pe DI MDCLXXX/9 și MSGr 1916 al Casei „Moscu”. Pentru istoria economică antrenată de parcursul aceleiași case comerciale[22], Lazăr 2010 invocă din CC CONSTA PETRU încă un stoc de documente în totalitate grecești[23], citând în același regim (în notele 102, 115, 126 și 147) MSGr

[15] Nota 8: „eu în probitatea ta am speranțe”, nota 11: „stăpân deplin” (citat plăsmuit de autoare sau o simplă apreciere personală, care face inoportune ghilimelele).

[16] Nota 19 citează deodată trei pachete de documente (care însumează 468 de piese documentare), nota 21 citează deodată 65 de documente, iar nota 40 citează deodată alte trei pachete (care însumează 1.720 de documente).

[17] Confirmarea constatărilor prilejuite de lectura Filip 2000 s-a făcut prin consultarea inventarelor și a „foilor de folosire” anexate pachetelor de documente originale.

[18] Cataloagele Limona 1983–1987 sunt de câteva decenii instrumentele de evidență ale fondului CC STAMU; anunțarea în „Prefața” acestora a omisiunii unui număr de 99 de regeste inserate *numai în inventarele fondului* mi-a inspirat asidue căutări în depozite, în vederea depistării inventarelor (elaborate poate fără atribuire de număr și abandonate ca instrumente de evidență imediat după publicarea cataloagelor), atât pentru recuperarea celor 99 de regeste, cât și pentru aflarea textului lui D. Limona care a servit la alcătuirea „Prefeței” (paternitatea unică a lui Limona asupra catalogului este manifestă, v. Limona 2016: 11, nota 5). Căutările au căpătat doar parțial concretețe prin depistarea volumului II (p. 1–2) din inventarele fondului, continuarea operațiunii de depistare fiind temporizată din motive obiective. Eroarea (cu bifurcația: paternitatea auctorială *versus* îngrijirea editorială a catalogului și abandonarea inventarelor ca instrumente funcționale de evidență) provine, însă, din sincopele lăsate odată cu transferurile de cunoștințe, evidențe și experiență între generațiile profesionale, care fac ca adesea să fie necesar un salt major peste timp pentru recalibrarea produselor arhivistice.

[19] Studiul este esențialmente orientat de publicarea analitică a actului românesc LXXVI/12 din colecția „Documente” a SJAN Dolj (Lazăr 2014b accesibilizează, de asemenea, un anumit manuscris românesc de la BAR).

[20] Sursă „uriașă”, apreciată la „câteva mii de piese documentare”; fără a se ține socoteala registrelor aceluiași creator de fond (trecute în ANIC MSS), fondul cuprinde 8,15 m.l. și 17.952 u.a. – foi volante legate artificial în condici constituite ca pachete (*nota bene*: numerotarea pachetelor de documente originale nu corespunde numerotării volumelor inventarelor) – și, pentru justa socotire cantitativă și calitativă a generozității cu care a fost inventariat acest fond (de către N. Trandafirescu), sunt de scrutat proporțiile lui luându-se în calcul că metrajul instrumentelor de evidență ale fondului numără cca 2 m.l.

[21] CC CONSTA PETRU XVI/10, XVII/49, 83, CXVIII/18, XCVIII/105, XLIII/23, CXXXVII/74-75 – documente în paleografie greacă, însă cu rezumate extinse și comprehensibile în inventarele N. Trandafirescu.

[22] Cu interferențele CC PANU I/44, document românesc (Lazăr 2010: nota 32).

[23] Cu excepțiile LVIII/69 și CII/79, care sunt de redacție românească, documentele sunt în paleografie greacă și poartă cotele: LV/79, LVIII/69 (nota 22), XXXIII/108 (nota 34), LXVII/62, LIX/77 (nota 48), LXXXIII/74, 108 (nota 67), XCIC/39 (nota 68), LXXXIII/74 (nota 69), LVI/93 (nota 77), XCV/151 (nota 79), CII/79, 36, CXX/50 (nota 98), LXXIX/34 (nota 99), CX/52, 118, CXI/1, 57, 77, 93, CXII/7 (nota 100), VI/107, VII/12 (nota 101), CXI/5, 13 (nota 103), XV/135 (nota 105), CII/36

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

695: 214v.–215, 175, 189, 290v., 302v.[24], respectiv (în nota 120) MsGr 1916: 1078[25]. Lazăr 2013: 5 măsoară din nou „dimensiunile impresionante” ale CC CONSTA PETRU, deplorând faptul că fondul încă nu este valorificat (exceptând bibliografia citată *supra*, nota 8), status ce caracterizează în egală măsură arhiva lui Hagi Constantin Pop (v. sursa CNGS IN Dascăl 2013) și CC PANU, GHEORGHIEV, MOSCU, STAMU, fonduri pomenite „cu titlul de exemplu” (catalogul-dosar documentar nu le include în seria izvoarelor[26]) în înșiruirea familiilor de negustori producătoare de arhive durabile, pe cât posibil folosite ca izvoare în literatura de specialitate. Un repertoriu al surselor inedite din catalogul Lazăr 2013-2014a ar înseria FE, DI, AN, MSSRom, DM și câteva colecții personale („Ion Ionașcu”, „George Potra”, „Emil Vârtosu”), privilegiind fondurile ecleziastice, dar ocolindu-le pe cele ale caselor comerciale.

Pe traiectoria sa științifică, Karathanasis (2003) explorează porționat DI[27] și două documente de la SJAN Sibiu, compensând însă cu prețioasă bibliografie grecească și cu BAR MSS. Anterior, Cicanci (1981) sondase BAR MSS și DI, precum și SJAN Sibiu și Brașov – ultimele două patrimonii instituționale fiind deja edite (Limona 1958, 1966–1967) la vremea întreprinderii cercetării și a publicării. Nazare

(nota 107), VI/107, VII/12, 77, VIII/6, 18, 31 (nota 112), XX/84, XXI/47, 116, XLI/9 (nota 113), XIII/76 (nota 114), l/75, LII/46, 107, LIII/98, LV/87, LIX/87 (notele 116-117), XIII/95 (nota 118), LXIX/57 (nota 119), IV/102, 110, 114 (notele 122–124), V/6, 15 (nota 124), XCII/29, XCVIII/21 (nota 125), LXII/51, 60 (nota 126; sistemul de redare a cotei în accepțiunea arhivistului suprimă reluarea cifrei romane a pachetului pentru documentele succedente din interiorul aceluiași pachet, însă citarea se poate face și prin reluarea numărului de pachet), LXVIII/40 (nota 127), XXI/41, XXXIII/11, 14, CXIX/18, 29 (nota 128), V/93$_a$, 93, XX/119 (notele 129-130), LXXVIII/107 (nota 131), LVI/93 (notele 132, 145), XCIX/39 (nota 133), XCVI/57, 76 (nota 134), CXXVI/17 (nota 135); v. *supra* nota 21.

[24] MSGr 695 dispune de un inventar-„sertar” (nr. 2116–2117, cu două volume) paralel inventarului global al colecției (inventarul nr. 292) din care face parte, cu rezumate pentru fiecare înregistrare (descifrările îi aparțin lui Dumitru Limona).

[25] MSGr 1916 dispune la rândul lui de un inventar-„sertar” (nr. 1485) paralel inventarului global al colecției (inventarul nr. 292) din care face parte, cu rezumate detaliate pentru fiecare înregistrare (descifrările îi aparțin lui Dumitru Limona).

[26] Reconstituirea surselor inedite din Lazăr 2013–2014a este posibilă prin parcurgerea întregii lucrări și prin corelarea cu *idem* 2006a, ele nefiind opisate într-o secțiune dedicată; lucrarea cuprinde numai documente românești (semnalare pretabilă titlului sau introducerii) și sporadic semnături și însemnări grecești.

[27] Statutul de „fond” atribuit pachetelor din arhiva Bisericii Grecești din Brașov este impropriu, acestea fiind intercalate în DI. Despre practica inserării colecțiilor în fonduri și a fondurilor în colecții – o practică arborată cu precădere de bibliotecile mari, dar „scăpată” uneori și în seriile documentare constituite în trecut la Arhivele Naționale județene (cum ar fi „Colecția de documente medievale”, parte structurală în fondul „Magistratul orașului și scaunului Sibiu”, sau „Colecția de documente Fronius” ș.a. din fondul „Primăria Brașov”) – raționez, fără a aprofunda teoretic chestiunea (cu atât mai mult cu cât aparatele critice ale studioșilor arată că nu se acordă deloc importanță acestei distincții), că fiecare varietate în parte se definește diferit și este incompatibilă ca structură-diviziune a celeilalte. Pentru contemplarea incompatibilității, redau definiția normată a noțiunii de *fond*: „*totalitatea documentelor create* în decursul activității unei instituții, asociații, societăți, reuniuni, organizații etc., independente din punct de vedere organizatoric și operativ, care nu și-a schimbat profilul activității și teritoriul de competență și are registratură proprie, precum și de către o familie sau o persoană fizică”, în paralel cu aceea a noțiunii de *colecție*: „*totalitatea documentelor grupate* de un creator sau deținător, conform unui anumit criteriu (tematic, cronologic, particularități externe etc.), *fără a se ține seama de proveniența lor sau de existența unei legături organice*” (NT/1996: art. 8, s.n.).

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

(2010) merge pe aceeași cale a catalogului Limona 1958, iar Zamani (2009) uzează în periplul său de fondul „Casa Regală”.

Pentru unele detalii ale vieții familiale a protagoniștilor temei urmărite, filtrându-și paleografic sursele[28], Petrescu (2013) trece în mod excepțional la o cercetare analitică a CC CARAMIHU, GICA, STAMU, MSSGr (CC MOSCU[29]), cu mențiunea că pentru CC CONSTA PETRU devine o opțiune doar literatura de specialitate (Lazăr 2009a și Camariano 1978), în defavoarea documentelor originale. Paleta mărturiilor documentare este diversificată și îmbogățită cu fonduri ANIC relevante, precum „Comitetul Carantinelor”, „Vornicia din Lăuntru” și alte fonduri ale unor vechi instituții centrale administrative și culturale.

2. Seceta izvoarelor și monologul istoricului cu arhivele

La fel cum cărțile *habent sua fata*, arhivele își au și ele făgașul lor istoric, marcat de momentele în care documentele ce le definesc sunt create, ordonate, depozitate, folosite, păstrate, descoperite, preluate, mutate, prelucrate, inventariate/ rezumate, catalogate/ editate, accesibilizate, valorificate. Frânturi din istoricul arhivelor fructificate în diverse lucrări se reflectă în prefețele acestora, alteori se țes pe seama lor adevărate *storytelling*-uri de lansare a cărților, destinate captivării imediate a auditoriilor, căci clipa întâlnirii cu un manuscris prăfuit zidit în ruinele unei case, ori cu un cufăr de scrisori vechi abandonat într-un pod întunecos asigură negreșit marketingul cultural, ba chiar, grație sinesteziilor reverberate de atmosfera misterioasă a arhivaliilor, face carieră în producțiile cinematografice sau în jocurile video de aventură și acțiune.

În contrast însă (sau poate chiar în consonanță, dacă se ține cont de fațetele mistice) cu această optică, parcursul arhivelor reconstituibile drept ale caselor comerciale „greceşti” este unul lent, monoton, mai degrabă mistic decât revelator. Starea lor latentă, mai degrabă una de depozitare și conservare decât de „descoperire” și „valorificare” (Dascăl 2015a: 432, nota 1), a cauzat deplângerea de către istoriografi a scarcității surselor și a lăsat breșe în interpretări selective ori de sinteză.

Leitmotivul lipsei surselor, generator al unui autentic fenomen istoriografic comparabil cu cel descris de metafora „secetei în creație” în literatură, poate fi exemplificat tot grație constanței abordărilor unitare și manifestării predilecției pentru temele negustorimii cu itinerariu românesc, trecând însă peste granițele geopolitice și temporale stabilite contextual de temele tratate – trecere permisă de anvergura și ramificațiile deschise de amploarea activităților acestei „mari familii răspândite pretutindeni în zonele sud-est europene și cele ale Europei Centrale” (Limona 2016: 283–295). O astfel de predilecție procură evidențele pentru

[28] De această dată prin filtrul *graeca leguntur*; opisul bibliografic prezintă, totuși, inconsecvențe de notare a deținătorilor și fondurilor în raport cu textul.

[29] *Fondul* „Moscu” sau „Ștefan Moscu” (*ibidem*) nu există decât într-o reconstituire virtuală (Dascăl 2015a: 448, Anexa 1.1.10.I.); că evidența respectivelor „manuscrise” a fost concepută de către paleografi drept una a unui fond arhivistic compact, alcătuit doar din registrele comerciale, probează coperta inventarelor nr. 1483–1485, 1512–1515 și studiul Trandafirescu 2000: 212, precum și mărturia șefului Serviciului Acte Economice din „Prefața” catalogului Limona 1987: 6.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

argumentarea statusului abscons al arhivelor caselor comerciale şi, drept remediu, pentru argumentarea nevoii de ordonare, revelare şi promovare a acestor arhive, cel puţin ca un ecou la clamările legate de paucitatea surselor.

În conturarea metodologiei care i-a ghidat întreprinderea ştiinţifică, Lazăr (1997: 72) remarcă „Inexistenţa unor elemente de referinţă – *statistici, registre comerciale, acte personale* etc. –, ca şi a unor studii în aceeaşi direcţie [...]”[30], admiţând că această particularitate „a făcut şi mai dificil demersul nostru”. Blocajul documentar este definit:

> Lipsa însă a unei colecţii naţionale de documente medievale face aproape imposibilă realizarea unei asemenea investigaţii şi, tocmai de aceea, ni se pare prematur să tragem unele concluzii generale. (*ibidem*: 85).

Cronologia leitmotivului sărăciei surselor continuă prin afirmarea lipsei resimţite în descoperirea şi examinarea unor categorii anume de arhivalii:

> [...] *catastiful averii* [...] de altfel unul dintre puţinele documente de acest gen ce ni s-au păstrat pentru secolul al XVII-lea [...] (*idem* 2000: 145, s.n.),

> [...] notre intention est [...] d'identifier les formes d'association entre marchands valaques, les règles de constitution et leur typologie. Il faut préciser pour commencer que pour la majeure partie de la période étudiée, de tels *contrats d'association* n'ont pas été conservés; les informations sur leur existence nous sont offertes par les documents sur lesquels sont enregistrés les conflits entre partenaires (*idem* 2006b: 42, s.n.).

Obstacolele pe care le întâmpină istoricul în elaborarea unei monografii de istorie socială a negustorimii româneşti (secolele al XVII-lea – al XVIII-lea) devin cu atât mai profunde cu cât sursele primare ridică obstacole de nerăzbit sau cel puţin descurajante, care îl constrâng să se conformeze tiparelor şi limitărilor documentare şi să reconstituie un edificiu coerent din piese mici, răzleţe şi fragile:

> Le premier problème majeur auquel se confronte un chercheur voulant étudier les marchands valaques à cette période – et ces observations sont valables pour tout autre type de recherche –, est qu'il ne peut s'appuyer, à la différence du cadre de recherches similaires en Europe, sur aucune source continue et spécialisée, et ceci même pour la zone du sud-est. Une réalité déterminée par le fait que la plupart des transactions passées sur le marché n'ont pas laissé de traces dans les documents. Dans leur grande majorité, les documents de cette époque ont un caractère profondément patrimonial – notamment les transactions de terres –, *les documents d'état civil* sont inexistants et nos archives sont organisées principalement en fonction des institutions qui ont conservé la plupart de ces documents: les monastères. Cette réalité nous a imposé de mener de laborieuses explorations dans les archives, tout d'abord pour identifier les documents, puis pour les transcrire et interpréter leurs informations.
>
> On ajoute que *les archives de familles* sont tardives, qu'elles concernent l'histoire et le destin de quelques familles de grands boyards et qu'elles ne sont pas suffisamment riches d'informations pour permettre la reconstitution de relations

[30] Pentru urmărirea fluentă a categoriilor arhivistice a căror lipsă este subliniată în *lamento*-urile istoriografice, reproducerea citatelor s-a făcut *passim* cu s.n.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

> sociales. II faut aussi préciser que les éléments de référence primaires[31] font également défaut, les archives préservées de manière intégrale étant très rares. Ajoutons à cela le fait que jusqu'à maintenant, pour la période étudiée, aucun répertoire des sources n'a été publié, une grande partie de ces sources étant inédites [...].
>
> Ces caractéristiques constituent pour nous un inconvénient important. L'inconvénient majeur de ces fonds de documents consiste dans leur hétérogénéité et leur caractère parcellaire [...]. C'est le cas, par exemple, des sources narratives et littéraires par définition, qui ne parlent des commerçants que de façon occasionnelle. La plupart des documents ne nous livrent généralement qu'un petit nombre de renseignements à la fois sur chaque marchand et pour pouvoir reconstituer en quelque sorte la biographie et la généalogie de certains d'entre eux, nous avons été obligés d'examiner un grand nombre de documents; le plus souvent, les résultats obtenus ont été minimes par rapport aux efforts fournis. D'ailleurs, la mise en ordre de cette multitude de données éparses dans les sources et leur hétérogénéité n'est pas la moindre difficulté présentée par une documentation déjà incomplète. II a fallu faire un travail difficile de reconstitution d'une réalité sociale et dans ces conditions, nous n'avons pas la „liberté” de privilégier un tel type de sources par rapport à d'autres; nous avons été obligés d'accorder la même attention à toutes les informations documentaires. De plus, cette pauvreté des sources ne nous permet pas d'analyser le problème avec autant de précision que l'ont fait les spécialistes des structures sociales étudiant les pays d'Europe occidentale. En somme, nous avons une documentation hétérogène et fragmentaire; il ne faut pas s'en décourager, mais seulement conclure avec prudence car, en dépit de quelques études élaborées sur ce sujet, l'histoire des marchands valaques „n'est pas un thème à raconter, mais à construire” (*idem* 2006a: 19–20, s.n.).

Ca măsuri de transgresare ştiinţifică a acestor impedimente, există câteva soluţii la îndemâna cercetătorului, printre care refugiul în bibliografia străină:

> [...] dans notre situation, où le caractère fragmentaire des documents, leur monotonie du point de vue de l'information et le manque de précisions, ainsi que le nombre réduit des sources publiées, sont en même temps les facteurs qui ont imposé une limitation des objectifs de notre recherche [...]. Parce que le plus souvent nos documents nous offraient seulement des événements singuliers [...], la riche bibliographie étrangère nous a été d'une grande aide dans cet effort de reconstitution, qui a permis de comparer, de saisir, de compléter et de comprendre la vraie signification d'informations disparates (*ibidem*: 21),

fără ca lacunele din patrimoniul românesc să impieteze asupra obiectivelor proiectate şi a rezultatelor urmărite:

[31] Ansamblul documentelor înţelese aici este defalcat în Lazăr 2005: 19 (s.n.): „par exemple *les documents statistiques ou les registres commerciaux*”; teza semnalează lipsa unui întreg complex documentar: „Peu nombreuses sont *les correspondances d'affaires* qui ont été échangées entre les divers marchands, ou entre membres d'une même famille”; nota 4 trimite la importanţa majoră a CC CONSTA PETRU şi STAMU: „En général, ce type de sources est conservé à partir de la deuxième moitié du XVIIIe siècle; elles fournissent des renseignements précieux sur les techniques économiques et parfois même sur la mentalité des marchands, lorsqu'elles rapportent des réflexions d'ordre moral ou politique.” (*ibidem*: 21; de observat însă că CC CONSTA PETRU debutează cu anul 1650, STAMU cu 1714, iar CNGS cu 1453).

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

> Quelques aspects regardant l'univers de la famille [...]. Bien qu'à ce point les documents soient particulièrement pauvres, nous avons essayé de comprendre la constitution des solidarités à l'intérieur de la famille et d'identifier les facteurs qui y président [...] (*ibidem*: 28),
>
> L'organisation des marchands [...]. L'étude de cet aspect n'est pas sans difficultés, qu'il n'est pas aisé de surmonter, étant donné l'état insatisfaisant de la conservation des *archives des corporations de commerçants*; les informations peu nombreuses, conservées dans les sources de l'époque [...]. À partir de cette réalité documentaire déficitaire, nous allons essayer [...] de donner une réponse à quelques questions [...] (*ibidem*: 68, s.n.),

dar recunoscând eşecurile:

> L'absence de documents directement liés à la constitution et à l'organisation interne des corporations marchandes ne nous permet pas d'apporter trop de précisions en ce qui concerne leur manière de fonctionner. (*ibidem*: 87),
>
> [...] cette circonspection peut être provoquée par les caractéristiques des archives sur lesquelles repose toute recherche sur les marchands valaques: l'aspect surtout patrimonial, la discontinuité de l'information, la monotonie des documents et le caractère lacunaire des sources. De telles raisons ont toujours été évoquées afin de justifier la circonspection dont l'étude de cette classe sociale a été entourée. Ce livre est aussi tributaire de ces carences documentaires (*ibidem*: 348–349).

Cronologia deplorării paucităţii surselor continuă cu statornicie, fie detaşând anumite categorii arhivistice:

> Peu nombreuses sont les sources qui nous offrent des informations concernant *les obligations fiscales* de ces marchands (*idem* 2007a: 417, s.n.),
>
> Caracterul excepţional al acestui *testament* rezidă nu numai din dimensiunile sale – 52 file de manuscris, deşi trebuie să recunoaştem faptul că rareori cercetătorului român i se oferă şansa de a întâlni un document de o asemenea amploare [...] (*idem* 2007c: 250),
>
> [...] testamentul [...], în ciuda caracterului său singular [...] (*ibidem*: 264),

fie la modul generic:

> [...] deşi materialul documentar nu este foarte generos [...] (*idem* 2007b: 171),
>
> Cercetările privind negustorimea [...] şi cele referitoare la familiile din interiorul acestui grup socio-profesional [...] se află într-o fază de pionierat [...]. La această situaţie de fapt a contribuit înainte de toate [...] tipul de surse – predominant patrimoniale şi cvasiabsenţa situaţiilor în care aceşti negustori vorbesc despre propria lor familie, despre viaţa lor personală [...]. Conştienţi fiind de această situaţie precară la nivelul surselor [...] (*ibidem*: 147).

Departe de a face din analiza clamării arhivelor caselor comerciale vechi un studiu unilateral orientat, ci doar intenţionând a umple silenţiozitatea interogaţiilor retorice conţinute în interpelările constante diacronic ale unicului cercetător angajat în monologul cu arhivele comerciale, am considerat nimerită monitorizarea acestor interpelări şi, sub impulsul responsabilităţilor euristic-arhivologice filtrate prin prisma preocupărilor ştiinţifice, dublate profesional de tenacitatea reconstituirii

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

ordonate a arhivelor caselor comerciale, am căutat să îmi procur propriile răspunsuri, însușindu-mi empatic interogațiile. Așa se face că firul chestionării izvoarelor continuă, pentru a pune în relief daunele pricinuite cercetării de ocultarea prin eroare arhivistică[32]:

> Așa cum adeseori s-a subliniat, absența *cronicilor de familie, a memoriilor și a jurnalelor intime* constituie un serios handicap pentru oricine se încumetă să purceadă la o cercetare a vieții cotidiene, a comportamentelor și a istoriei familiei în Vechiul Regim românesc. În lipsa acestor importante categorii de surse, dincolo de puternicul sentiment de frustrare, dacă avem în vedere abundența cu care acestea se regăsesc în spațiul Europei Occidentale – acele *ricordanze* din spațiul italian, *livres de raison* în cele franceze și *diaries* în cel englez, pe baza cărora în ultimele decenii s-au elaborat numeroase și importante studii –[33], cel ce se încumetă totuși la un asemenea demers pentru spațiul nord-dunărean este nevoit, lucru de altfel și el remarcat, nu numai să depună un efort considerabil de identificare, selecție și interpretare a surselor, dar și să-și limiteze în mod considerabil obiectivele cercetării. Dacă la aceasta mai adăugăm și stereotipia supărătoare a surselor noastre interne în cea mai mare parte a lor, putem să avem o imagine a multiplelor probleme cu care se confruntă cercetătorul preocupat de realitățile sociale ale respectivei perioade. Fără îndoială, această situație va putea fi ameliorată prin utilizarea unor noi metode de cercetare, dar și prin depunerea unor eforturi considerabile în arhive în vederea depistării și introducerii în circuitul științific a unor surse inedite sau mai puțin exploatate în istoriografia românească. Iar uneori, cel puțin din această ultimă perspectivă, surprizele nu lipsesc (*idem* 2008: 857-858, s.n.),

dar și pentru a contura orizontul de așteptare care apasă asupra unor astfel de fonduri (de presupus a se găsi în stare latentă și la alți depozitari):

---

[32] Eroare de denumire și încadrare metodologică a creatorilor fondurilor (denumiri specifice fondurilor personale/ familiale, în locul denumirilor de microentități economice: case comerciale), lezarea principiului *unității fondului* prin segmentarea în beneficiul sporirii colecțiilor (separarea registrelor comerciale de CC și transferarea lor în ANIC MSS), eroarea de descriere în inventar a manuscriselor greceşti (mss. 808–817 apar în inventarul nr. 292 al ANIC MSS drept ale baronului Sina, când ele sunt în realitate create de Casa Comercială „Ioan Hagi Moscu și Ștefan I. Moscu”), alcătuirea de inventare-„sertar” pentru unele „manuscrise”, paralele cu inventarele-cadru ale fondurilor și colecției (existența acestor inventare-„sertar” nu este semnalată și corelată cu inventarele-cadru).

[33] În abordarea arhivaliilor ca surse istoriografice este foarte importantă delimitarea categorică între cele ce intră în tipologia registrelor de contabilitate comercială – 1. it. *Prima Nota/ Memento/ Ricordanze/ Ricordo* (germ. *Strazze*, fr. „des *Manuels*”/*Brouillons* sau „la *Main Courante*”, gr. „τὸ *Πρόχειρον*”, i.e. „registrul *Mână Curentă*”), 2. *Memorialul* (lat. *Liber Manualis/ Memoriae*, it. *Memoriale/ Vachetta/ Squarzo/ Squartafacio/ Scartafaccio/ Squartafoglio/ Squarciafoglio/ Strazza/ Stracciafoglio/ Sfogliazzo/ Brogliazzo*, germ. *Kladde/ Strazze*, sp. *Borrador*, fr. *Livre Brouillard/ Brouillon*; acest registru a asimilat funcțiile și parțial titulatura catastihului inițial *Prima Nota*), 3. *Jurnalul* (lat. *Liber Giornalis*, it. *Giornale*, fr. *Livre Journal*, sp. „el libro *Diario*”, en. *Journal/Daybook*, gr. „τὸ *Ἡμερολόγιον*”), 4. *Cartea Mare/Maestrul* (lat. *Codex Rationum/Codex Magistralis*, it. *Libro*/*Quaderno Grande/Maestro* sau *Gran Libro*, fr. *Grand Livre*/*Livre de Raison/Libre Majer*/*Lo Libre/Maître Livre*, sp. „el *Mayor*”, germ. *Hauptbuch*, gr. „τὸ *Καθολικόν*”, en. *Ledger*) –, care, în afară de aceea că, din fericire, abundă și în spațiul românesc (ignorându-se titulatura lor specifică și fiind numite în mod generic „catastife”/ „catastihuri” și „condici”), nu se suprapun nicidecum cu produsele literaturii confesive personal-domestice a genului memorialistic, concretizate în jurnalele private/intime (it. *diario*, en. *diary*, fr. „jurnaux privés”), cronici/ albume/ caiete de familie (*libri di ricordanze*) și oracole (*scrapbooks*), biografii și autobiografii (cf. Dascăl 2015a: 437–441).

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

> [...] Nu ne rămâne decât să sperăm că noi cercetări în arhive vor identifica alte asemenea izvoare care, fără îndoială, vor fi în măsură să ofere specialiştilor noi perspective în ceea ce priveşte istoria familiei, a comportamentelor sociale etc. (*ibidem*: 865–866).

Cercetătorul îşi duce mai departe monologul cu arhivele comerciale: „[...] pe baza informaţiilor, ce-i drept destul de sărace şi laconice, oferite de documentele epocii [...]" (*idem* 2009b: 74), „deşi documentele de care dispunem nu sunt foarte generoase în informaţii [...]" (*idem* 2011: 488). CC CONSTA PETRU provoacă efuziuni (legate de păstrarea şi cantitatea fondului „uriaş", „bogat", „în mare parte conservat"), temperate de stadiul curent al cunoaşterii (fondul este „din nefericire foarte puţin încă cercetat de specialişti"), dar animate de posibilitatea explorărilor („câteva mii de piese documentare ce aşteaptă încă să facă obiectul unor cercetări sistematice") şi a valorificărilor:

> Totodată, suntem conştienţi de faptul că numai prin publicarea a cât‹or› mai multe asemenea documente, fie din bogatul fond documentar rezultat în urma activităţii casei comerciale Co‹n›sta Petru, fie din alte fonduri arhivistice, vom dispune de acele informaţii atât de necesare pentru înţelegerea corectă şi exactă a fenomenelor socio-economice [...] (*idem* 2009a: 208, 213).

Pe linia reclamării paucităţii surselor pentru istoria axată pe *homines oeconomici*, cataloagele „privitoare la negustorii din Ţara Românească" (*idem* 2013–2014a) încheie un veritabil *circulus in probando*, întrucât pun la dispoziţie concluziile demersului interogativ prin arhive de aproape două decenii, din perspectiva autorului dedicat unui proiect focalizat. Incriminând încă o dată vidarea rezervorului documentar – „Este binecunoscut faptul că sursele noastre [...] nu sunt foarte generoase în ceea ce priveşte informaţiile [...]" (*idem* 2013: 9) –, concluziile acestui periplu potenţează valoarea gestului de a (re)constitui fondurile caselor comerciale vechi şi de a le livra corect din punct de vedere arhivologic:

> [...] în ceea ce priveşte problematica negustorimii [...] cercetările în această direcţie sunt încă deficitare, la această situaţie contribuind o multitudine de factori. În acest sens, amintim înainte de toate numărul destul de redus, comparativ cu situaţia existentă în alte spaţii geografice, al *arhivelor de familie ale unor negustori* care au ajuns până la noi, ceea ce ar fi permis o mai bună surprindere şi analiză a activităţilor de natură economică şi nu numai desfăşurate de membrii acestora de-a lungul mai multor generaţii. Această observaţie a noastră este însă valabilă doar parţial, dacă avem în vedere faptul că atât la Arhivele Naţionale, cât şi la Biblioteca Academiei Române se află câteva asemenea *arhive familiale negustoreşti* [...] în cea mai mare parte a lor nevalorificate într-o manieră sistematică până în prezent. [...] documentele [...] în care apar menţionaţi negustorii sunt „pierdute" printre miile de astfel de acte, ceea ce presupune mai întâi identificarea, piesă cu piesă, abia mai apoi informaţia oferită de conţinutul lor să fie valorificată. [...] această dificultate am resimţit-o din plin [...] în urmă cu aproape două decenii (*ibidem*: 5–6, s.n.),
>
> În urmă cu mai mulţi ani atrăgeam atenţia asupra dificultăţilor cu care se confruntă cei interesaţi de istoria negustorimii din Ţara Românească până spre sfârşitul secolului al XVIII-lea (lucru, de altfel, valabil şi pentru Moldova), din cauza caracterului predominant patrimonial şi eterogen al documentelor vremii, a lipsei lor de continuitate, dar şi a cvasi-absenţei *arhivelor familiale* (asemenea arhive

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

> constituindu-se începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea) ale unora din actorii implicați în activitățile comerciale ale vremii (*idem* 2014b: 79, s.n.).

În privința registrelor comerciale, devenite simple „manuscrise” și separate de trunchiul arhivelor comerciale compacte în interiorul cărora au avut inițial coerența conferită de creator[34], deplorarea absenței lor are în sine gravitate, arătându-se cu atât mai demnă de a fi luată în seamă cu cât ele nu par a fi puse mulțumitor în circuitul științific:

> La toate aceste inconveniente, am mai putea adăuga și pe acela că numărul documentelor cu valoare financiar-contabilă (*catastifele de cheltuieli și venituri*), întocmite de negustorii din Țara Românească și păstrate în arhive, nu numai că este destul de mic, dar, în cele mai multe cazuri, ele sunt încă inedite, așteptând să fie puse în circuitul științific (*ibidem*, s.n.),

> [...] *catastiful* [...] reprezintă o piesă documentară de excepție și din perspectiva informațiilor de natură economică pe care ni le oferă, în condițiile în care astfel de surse primare sunt destul de rare în zona extracarpatică românească (*ibidem*: 89, s.n.).

Anxietățile izolate ale cercetătorilor în fața sicității surselor nu atrag în mod automat receptivitatea depozitarilor patrimoniului arhivistic, dar cronicizarea ori acutizarea lor poate declanșa o reacție de răspuns (după cum s-a întâmplat, de pildă, cu rezonanța stârnită în 2007–2012 de interogațiile istoriografiei comunismului). Confruntarea oricărui istoric la un moment dat al cercetării sale cu întreruperea ori mutenia izvoarelor (Zemon 2011) și resuscitarea prin diverse metode de adaptare reprezintă un truism. Însă, în același timp, trebuie să se țină seama că tema microentităților socioeconomice de genul caselor, firmelor și asocierilor comerciale medievale și premoderne din spațiul românesc a fost una defavorizată de ideologia istoriografiei comuniste, iar după acel interval teoria arhivologică deficitară a privat arhivele caselor comerciale de praxisul care să le pună în lumină. Se confirmă, așadar, axioma prevalenței curentelor ideologice și a trendurilor științifice în coagularea, structurarea și intitularea (fără a menționa celeritatea prelucrării) fondurilor arhivistice de interes istoriografic momentan, simultană cu ocultarea ori neglijarea arhivelor inconfortabile sincronic, generatoare de teme apreciate contextual drept inoportune, eclipsante:

> Multe din aceste mutenii legate de subiecte istorice marginalizate rezultă din ceea ce s-a numit „politica arhivei” – reflectând influența instituțiilor guvernamentale și culturale care conservă și reprezintă trecutul unei culturi dominante, uneori deranjată de trecutul ei sau neliniștită pentru prezentul ei. Astfel de mutenii sunt cu

[34] Asimilarea în rubrica „manuscriselor” poate fi tolerabilă la biblioteci, ale căror criterii de fondare sunt aleatorii (de pildă, BNAR deține o colecție supradimensionată de manuscrise – între care mss. 521, 687 și 1094 privesc familia de negustori aromâni „Carcalechi”, creatoarea fondului CC GHEORGHIU, v. *infra* Anexa 1.7 – numai pentru că a înseriat în interiorul acesteia zeci de mii de documente foi volante care ar căpăta o logică deplină prin constituirea de fonduri personale cu adevărat relevante), sau dictate de circumstanțe imediate (spre exemplu, registrele comerciale ale CNGS au fost întotdeauna reținute în BAR MSS în contextul diferențierilor trasate de legislația vremii privind specificul bibliotecilor și specificul Arhivelor, legislație care a și permis, de altfel, transferul CNGS la ANIC în intervalul 1978–2011).

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

> toate acestea cu vigoare vii: ele spun ceva despre cine este considerat demn de recunoaștere, cine ar trebui să rămână mut – ca obiect, nu subiect. Ignorarea puterii muțeniei slujește doar pentru a reproduce dinamica puterii inegale a trecutului și prezentului (Block 2012, trad.n.).

Ca o prelungire panbalcanică, de această dată solidarizată, a interogațiilor ce acompaniază țelul recuperării istoriei comerciale premoderne, este semnificativ ecoul pozitiv al metodei „circularei" adoptate de către Facultatea de Istorie a Universității „Sf. Kliment Ohridski" din Sofia, care în primă etapă a proiectat o conferință dedicată familiei de negustori gabroveni Mustakov și, în vederea acoperirii tematice, a inițiat corespondență cu o sumă de instituții deținătoare de patrimoniu documentar[35] din Serbia, România, Republica Moldova, Ucraina, Federația Rusă și Grecia. Substanța și calendarul răspunsurilor primite au permis organizarea evenimentului, rezolvând unele dileme genealogice pornind de la traseul fraților Ivan și Velcio Mustakov (care au jucat un rol proeminent în Renașterea bulgară), dar mai ales elucidând harta arhivelor disparate cu informații despre personalități risipite din marea familie Mustakov. Fructificarea depistărilor a vizat animarea sincopei din cercetările bulgare ale istoriei secolelor al XVIII-lea – al XIX-lea, iar conferința, organizată de Facultatea de Istorie a Universității „Sf. Kliment Ohridski" din Sofia – Institutul de Balcanistică de pe lângă Academia Bulgară de Științe – Muzeul Regional de Istorie din Gabrovo, a primit douăzeci și cinci de reprezentanți ai institutelor științifice din Bulgaria, Serbia și Grecia.[36]

3. Monologul arhivistului cu arhivele

După cum demonstrează și inventarele fondurilor caselor comerciale – mai mult sau mai puțin structurate pe grupe de documente[37] –, dar în esență întreaga teorie a contabilității și dreptului comercial acumulată de-a lungul secolelor al XV-

[35] Arhivele Serbiei din Belgrad, Arhiva Istorică „Țara Timocului" din Zaječar, Arhiva Istorică din Niș, Arhiva Istorică din Pancevo, Arhiva Voivodinei din Novi Sad, Arhivele Naționale Istorice Centrale ale României (București), Arhiva Națională a Republicii Moldova (Chișinău), Arhivele Naționale Istorice Centrale ale Ucrainei (Kiev), Arhivele regiunii Odessa, ale regiunii Herson, Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus, Muzeul „Krajina" din Negotin, Muzeul de Istorie din orașul Galați, Muzeul Olteniei din Craiova, Muzeul din Brăila, Muzeul Național de Istorie al României (București).

[36] V. Mitev 2008; între lucrările comunicate, cele care luminează traseul românesc al membrilor familiei Mustakov au fost documentate inclusiv prin cercetarea la sala de studiu a fondurilor caselor comerciale „grecești" (de către Nadia Danova și Svetlana Donceva), iar studiile rezultate din examinarea mărturiilor românești numără: Svetlana Donceva, *Rețele și parteneri: Casa Comercială a lui Hagi Ianuș Costa Petre din Craiova*, Nicola Plavșici, *Dimitr Ivanovici Mustakov – agent și consilier al prințului Miloș și Agenția sârbă princiară din București*, Vladimir Stoicev, Stefana Tarinska, *Identitate națională în context multicultural: familia Mustakovilor în București*, Nadia Manolova-Nikolova, *Despre bulgarii bucureșteni Anastas Hagi Gheorghi Polizov, Dobri Hagi Ioan Bakaloglu și Stefan Popovici*, Țonio Petrov, *Contribuția centrului bulgar din București și Odessa la renașterea și eliberarea Bulgariei*, Stefka Boeva, *După 100 de ani: înapoi de la Dunăre până-n Balcani în virtutea Convenției de la Craiova și încadrarea familiei din Tulcea în viața culturală din Gabrovo*, Nadia Danova, Keta Mirceva, *Andreas Liberatos, Documente grecești de la Hristo (Hristofor) Mustakov* (titluri în trad.n.).

[37] Pentru trierea arhivologică exactă v. Dascăl 2015a: 443–451, Anexa 1.1.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

lea – al XIX-lea[38], entitățile microeconomice (case, firme și „tovărășii” comerciale) au creat arhive remarcabile prin tipologia diferențiată a arhivaliilor, fără ca această diferențiere să afecteze ordinea și logica desăvârșită a actului contabil-comercial, bazat pe raționamentele partidei duble. Unitățile arhivistice au fost în cea mai mare proporție rezumate de Dumitru Limona[39], iar ulterior (în anii ’80) fișele elaborate de el au servit Nataliei Trandafirescu pentru alcătuirea setului de inventare, amplificat apoi prin propriile sale eforturi de descifrare paleografică și prelucrare arhivistică: CC CONSTA PETRU are 24 de inventare concepute de N. Trandafirescu[40], ultimul dintre ele – anume *Indicele fondului Casa Comercială „Hagi Ianuș Costa Petru și Frații”* (1650–1833) – fiind pus în circuit abia în anul 2014[41].

Este neîndoielnic că, traversând etapele birocratice de atunci ale avizării instrumentelor de evidență, denumirile și statutul juridic-arhivologic al fondurilor în cauză (precum și aspectul inventarelor) s-au supus intruziunilor metodologice ale perioadei, care au pricinuit situația ce le-a împovărat destinul mistic. Pledoariile Nataliei Trandafirescu pentru categorisirea logică a arhivelor – care le-ar fi înlesnit și o denumire adecvată și, în consecință, le-ar fi sporit nivelul de comprehensivitate și ar fi dinamizat valorificarea lor științifică – au făcut obiectul unui articol polemic (Trandafirescu 2000) rămas, la fel ca prezumabilele sale diligențe instituționale, fără reacție, ipostază conjuncturală ce a damnat fondurile respective la o conservare silențioasă, menținută de camuflarea lor sub denumirile eliptice caracteristice fondurilor personale și familiale. În articolul său, N. Trandafirescu reperează în secolele al XVII-lea – al XIX-lea „afluența de negustori sosiți din toată Peninsula Balcanică” și fundarea celor două foruri comerciale majore în Transilvania (companiile din Sibiu și Brașov), iar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apariția, ca „fenomen” european[42], a caselor/firmelor comerciale particulare. Anunțarea premiselor analizei sale se conectează lesne cu „chestiunea terminologiei”, care

> este esențială, după părerea noastră, deoarece alegerea unor anumiți termeni şi nu a altora implică adoptarea unor principii specifice care se transformă în tot atâtea reguli și metode de aplicat în procesul de ordonare, prelucrare și valorificare a arhivei [...]. Avem însă dubii în privința oportunității adoptării unora dintre ei, căci îi considerăm neadecvați, datorită lipsei de claritate și faptului că pot da naștere la controverse (*ibidem*: 208).

Pledoaria arhivologică este dedicată în bună măsură tocmai caracterului eronat-intruziv al separării registrelor comerciale de fondurile originare, prin etichetarea lor drept „condici” sau „manuscrise”:

[38] Pentru statutul juridic și denumirile microentităților economice vechi (case comerciale, societăți, firme), atât din perspectiva contabilității medievale și premoderne, cât și din aceea arhivologică, v. *ibidem*.

[39] După transferul la București din 1965 până la pensionare, în 1974 (Limona 2016: 41, 53–54).

[40] Inventarele-„sertar” (nr. 2116–2117) ale ms. 695 sunt contribuția lui D. Limona.

[41] Inventarul nr. 3359 este *Indicele* complet pentru regestele din toate inventarele fondului (v. „Postfața” acestuia).

[42] Nucleul italian al acestui „fenomen” merge în urmă până în secolul al XIV-lea, iar tradițiile franceză, olandeză, germană suportă datări anterioare celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

> Cuvântul „document” este folosit în „Normele Tehnice” pentru denumirea tuturor genurilor de material păstrat în arhive [...] dar și în sintagma „condici de documente”, pentru care însă nu se dă o definiție sau măcar o simplă explicație; după părerea noastră, aici vocabula „document” este folosită în sensul ei vechi de „act, foaie volantă” [...]. În prezentul studiu noi vom folosi termenul de „document” pentru a denumi arhivaliile foi volante (acte de cancelarie, zapise, corespondență), în opoziție cu cel de „manuscris” adoptat pentru a desemna cartea-manuscris (deci sensul folosit în codicologie); pentru orice alt gen de arhivalii care au forma unei cărți vom folosi cuvinte ca: „registru” (pentru cele care conțin bilanțuri, socoteli, copii de polițe etc.) sau „condică” (mai ales pentru cele ce conțin copii ale unor documente originale: cărți domnești, zapise, scrisori etc.) (*ibidem*: 209).

Polemizând cu ideea de integritate a unui fond în accepțiunea managerială (așadar oficială și irevocabilă)[43], N. Trandafirescu exemplifică prezentând starea reală a lucrurilor – exponențială fiind în acest sens seria fondurilor ecleziastice, dispersate în diverse alte fonduri și colecții, necoagulate numeric sau ca titulatură prin nicio integritate – și demonstrând că singurul liant al unității pentru situațiile similare îl mai pot face instrumentele științifice de informare (inventarele publicate și cataloagele de documente, unde intrările însumează sub același titlu regestele arhivaliilor corelate). Autoarea previzionează că, în legătură cu prelucrarea și valorificarea fondurilor CC, experiența sa va rămâne una care „poate fi folosită de orice arhivist care va lucra în acest domeniu”, de vreme ce „aceste fonduri au fost puțin cercetate, mai ales în vederea evidențierii aspectelor legate de viața socială sau economică, de demografie, de mentalitățile epocilor trecute, a reconstituirii vieții cotidiene [...]” (*ibidem*: 211); le enumeră, oferind denumirile și coordonatele lor numerice, precum și tipologia actelor constituente[44]. Cât despre atribuirea denumirilor corecte, ca efect al unei încadrări juridic-arhivologice firești, arhivista concentrează în paragrafe întregi strădaniile eșuate pe care le-a depus în numele adoptării bunelor practici:

> Deoarece în nenumărate rânduri s-au purtat discuții în legătură cu definirea acestor fonduri și încadrarea lor într-o categorie anume, vrem să precizăm [...] că, după aprecierea noastră, este bine să nu fie denumite nici „feudale” [...], și nici *personale* (care au trăsături proprii în privința genului de arhivalii, a conținutului acestora, a ordonării, prelucrării și valorificării), ci fonduri de „instituții”: companii (cele din Sibiu și Brașov) și „case comerciale” (care de la sfârșitul secolului al XVIII-lea încep să fie prezentate ca „firme”), cu caracter particular, diferite esențial de cele dirijate de către stat, care aveau un statut juridic bine definit [...] (*ibidem*: 213, s.a.).

[43] Ciucă (1979) luase în calcul disiparea părților unui fond numai cu motivația condițiilor de păstrare adaptate suportului documentelor de tipologie diferențiată și asigurase că integritatea fondului defalcat de așa manieră ar fi subzistat prin denumirea comună dată tuturor părților, prin numărul comun și prin cuprinderea într-un inventar comun, unde să fie indicat locul de păstrare al părților respective din fond.

[44] Cu observația că, în viziunea creatorilor acestor arhive, teoretizată vreme de cinci secole în literatura juridică, tipologia cuprinde strict corespondența comercială (*lettere di commercio/ d'affari*, a căror diversitate tematică și denominativă nu comportă conceptualizări speciale, v. Dascăl 2013: 77, nota 6 *et idem* 2015: 437) și registrele comerciale (*libri di commercio*; diversitatea generatoare de confuzii se manifestă în interiorul acestei ultime categorii) – schemă simplificată ce a fost respectată *infra* în Anexa 2.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

Făcând un refren eufonic din formulele „acolo unde le este locul” şi „fondul din care fac parte şi unde, de fapt, le este locul”, N. Trandafirescu arată că locul registrelor comerciale din ANIC MSS este în CC, însă capitulează în faţa praxisului incorect parafat doar de însăşi antecedenţa lui (fondarea/ repartizarea pe fonduri şi colecţii s-a făcut anterior normelor curente[45], iar circuitul ştiinţific le-ar fi consacrat[46] deja în forma disipată, *ibidem*: 209–210, 215):

> […] unificarea materialului documentar nu se poate face decât prin menţionarea locului de păstrare a tuturor părţilor componente (arhiva, depozitul etc.), în momentul în care se alcătuieşte inventarul[47] fondului sau, după caz, catalogul acestuia (*ibidem*: 214).

4. Etape, metode şi rezultate ale demersului de reconstituire a arhivelor caselor comerciale

4.1. Parcursul arhivelor şi al instrumentelor de evidenţă

Cele 14 fonduri ale caselor comerciale „greceşti” au fost transferate în decembrie 2007[48] de la un depozit exterior al Biroului Arhive Economice la BAMFPC, iniţiativă proprie ce a vizat abordarea multivalentă arhivistică, lingvistic-paleografică şi istorică, într-o manieră adecvată specificului compartimentului ţintit de transfer. Aceste fonduri au fost inventariate/ fişate de Dumitru Limona (în intervalul 1965–1974), iar inventarele au fost alcătuite în decada 1978–1988 de către N. Trandafirescu cu fişele lucrate de D. Limona[49], denumirile fiind atribuite printr-

[45] NT/1996 le reiau într-o măsură definitorie pe cele din 1984 şi 1976, şi, dacă se ţine cont de ralierea dintotdeauna a tradiţiei arhivistice româneşti la teoria franceză, este de presupus că deosebiri frapante nu ar fi existat nici în normativele anterioare. Bunele practici ţin întotdeauna de raţiune, logică, ordine, simetrie, coerenţă, proporţii echilibrate, utilitate, şi nu de argumentul tradiţiei anacronice care ştirbeşte sensul, iar o eroare odată corectată devine una expiată.

[46] „Foaia de folosire” a registrelor comerciale greceşti trecute din CC în ANIC MSS, precum şi bibliografia de specialitate invocată *supra* I., exprimă adevărul că, în deconcertanta realitate, nici fondurile, nici registrele din colecţie nu poartă semnături suficiente pentru a îndreptăţi vreo reţinere din partea arhiviştilor; pe de altă parte, stabilirea corespondenţei cotelor pentru orice mutare de arhivalii are întotdeauna locul său într-o rubrică anume a inventarului administrativ, tot aşa cum lista corespondenţelor cotelor pentru unităţile recotate se anexează de regulă la sfârşitul inventarului/ catalogului publicat.

[47] Inventarele CC nu au însă menţiuni corelate cu ANIC MSS şi nici invers; reconstituirile din Anexa 1.1.1-15 a lucrării Dascăl 2015a au presupus eforturi semnificative (nescutite însă de rateul indus de imixtiunea baronului Sina), coordonate de paralelisme între inventare (unele de tip „sertar”) – cataloage – literatură de specialitate – arhivaliile originale. Lipsa de corelare a inventarelor fondurilor originare cu cele ale colecţiilor „de adopţie” (lipsă care caracterizează şi prelungirea etapei de neactualizare a denumirilor schimbate ale CC în multitudinea listelor, registrelor de evidenţă şi a altor situaţii imprimate sau *online*) are ca explicaţie valabilă împărţirea diversificată a responsabilităţii depozitelor şi a propagării modificărilor sau corecturilor (prin aplicaţia *ScopeArchiv* este de aşteptat restabilirea virtuală a unor conexiuni).

[48] Transferul a vizat în primul rând CNGS – care şi el a purtat într-o fază anterioară statutul şi denumirea de „fond personal «Hagi Constantin Pop»”, schimbate de N. Trandafirescu (în 1989, v. Trandafirescu 2000: 215; din 2011, odată cu restituirea către BAR, CNGS a revenit la o denumire restrictivă, care nu îi promovează conţinutul real: „Arhiva Casei Comerciale «Constantin Hagi Pop»”) – şi a exceptat CC STAMU, CALIFAROV şi SPAHI (aflate deja la BAMFPC anterior transferului).

[49] Mai puţin două dintre ele: CC FURTUNĂ (lucrat de N. Trandafirescu) şi CC CONSTA PETRU (din care D. Limona a regestat doar ms. 695).

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

un consens care este de presupus că ar fi exclus soluția acesteia, de vreme ce le-a emendat și combătut (în Trandafirescu 2000).

În afara setului de inventare alcătuite pentru fonduri, colecția „Manuscrise" cuprinde încă un set de *inventare-„sertar"*[50] paralele inventarului ei global cu nr. 292, specifice registrelor comerciale separate de fondurile CC (separare produsă în ciuda normativelor metodologice, care impun păstrarea acestora la sfârșitul fondului matrice). Inventarul nr. 292 al colecției „Manuscrise" a fost întocmit de Melentina Bâzgan în anul 1991, timp în care inventarele-„sertar" paralele acestuia au fost realizate de N. Trandafirescu în anii 1978, 1980, 1982, 1988 din stocurile de fișe lucrate de D. Limona anterior anului 1974 – repere temporale care fac cu atât mai paradoxale erorile de descriere[51] și absența trimiterilor la aceste instrumente.

Proveniența fondurilor poate fi reperată deocamdată doar pentru CC CALIFAROV și GHEORGHIEV, care au fost achiziționate de la persoane fizice, prin cumpărare (în 1963 primul, în 1962 și 1964 al doilea); pentru CC CONSTA PETRU bibliografia denotă cercetări timpurii întreprinse în 1938, 1959 și 1978 (Perović 1938, Camariano 1959 și 1978), deci intrarea acestui fond în administrarea Arhivelor s-a făcut anterior datelor respective, iar consultarea anterior elaborării instrumentelor de evidență (1987–1996)[52].

4.2. Schimbarea denumirilor fondurilor și deschiderea seriei caselor comerciale (CC)

După dobândirea responsabilității asupra fondurilor în discuție (în 2012), analiza arhivologică întreprinsă a relevat persistența confuziilor deopotrivă în evidențele arhivistice și în trimiterile bibliografice din puțina literatură de specialitate, percepția unanimă fiind una indusă de fondurile personale/ familiale. Cercetarea a urmărit, de asemenea, varietatea notării fiecărei denumiri de fond în toate instrumentele de evidență și documentele interne (situații, procese-verbale, ghiduri, liste), anchetă din care a reieșit importanța deosebită a notării denumirii corecte și întregite a fondurilor și colecțiilor arhivistice, întrucât circulația denumirilor eronate sau în formă abreviată și sigle echivoce conduce în timp la deformări dificil de remediat – adevăr la fel de valabil pentru trimiterile la sursele inedite din lucrările științifice, în general lipsite de uniformitate și precizie. „Referatul de schimbare a denumirii fondurilor" (datat la 22 mai 2013) a survenit la constatarea unor erori cauzate de ignorarea faptului că documentele indică pregnant, în ceea ce îl privește pe creatorul lor, statutul de corporație, firmă, companie sau casă comercială, mai exact de persoană fizică care acționează ca persoană juridică, lucru ilustrat prin acte ce reflectă sau sunt dictate de activitățile sale economice, astfel că tipologia documentelor produse încadrează cu certitudine fondurile în grupa

[50] Am denumit astfel această specie de instrument la inspirația criticii literare, care comentează aparte narațiunile și romanele ce nasc, multiplică și dezvoltă în ramele lor alte fire epice decât cel fundamental printr-o anume „tehnică a sertarelor". Inventarele definite astfel poartă numerele: 1483–1485 și 1512–1515 (pentru MSSGR MOSCU), 1687 (pentru MSGR GICA) și 2116–2117 (pentru MSGR CONSTA PETRU).

[51] Confuzie de apartenență pentru registrele-manuscrise cotate cu nr. 808–817, 825 și, în general, alte imprecizii de descriere pentru cotele 808–837 și 1916.

[52] Pentru celelalte fonduri situația este edificabilă prin cercetarea amănunțită a ANIC DGAS.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

arhivelor comerciale. Prin urmare, pentru buna administrare arhivistică (concretizabilă mai ales prin evitarea confuziei cu fondurile personale/ familiale, dar şi prin fasonarea standardizată şi corectă a genului de creator şi a clasei arhivelor private) şi, totodată, pentru acurateţea citării lor în aparatul ştiinţific, am obţinut modificarea denumirii de atunci a fondurilor, imprecisă şi redusă strict la numele de persoană, şi utilizarea oiconimului/ hrematonimului corespunzător statutului de corporaţie. A fost deschisă în acest chip seria de fonduri a caselor comerciale vechi (CC), cu denumirile redate *infra* în Anexa 1. Acolo unde la vremea producerii acestor modificări nu au existat destule elemente pentru a se stabili dacă negustorii deţineau sau nu o firmă, asociaţie sau casă comercială, denumirea fondului a fost temporar completată cu menţiunea „arhiva comercială” ori cu alte descriptive care să opereze disocierea de arhivele personale/ familiale şi să sublinieze statutul creatorului de persoană fizică ce acţionează ca persoană juridică, fondurile intrând în aceeaşi paradigmă. Pe măsura aprofundării istoricului biografic şi a cuprinsului documentelor întocmite de negustori, dilemele s-au rezolvat şi fondurile cu statut discutabil au completat seria CC – o serie deschisă pentru a întări convingerea că bogăţia surselor nu este doar o perspectivă arhivistică iluzorie generată de aglomerările documentare văzute din proximitatea sau interiorul depozitelor de arhivă şi, totodată, convingerea că Arhivele au de manifestat receptivitate faţă de clamările difuzate în mediul ştiinţific, limpezind *loca obscura sine luminis irruptione*.

4.3. Principii, obiective şi remedii eşuate

O tetradă arhivistică de consfinţire a operaţiunilor de fondare[53] – ordonare – inventariere – păstrare (şi anume: 1. principiul *integrităţii/ indivizibilităţii/ provenienţei fondului*, 2. principiul *respectului faţă de creatorul de fond şi faţă de sistemul său de organizare*/ fr. *respect des fonds*, sau principiul *păstrării ordinii iniţiale*[54], 3. principiul *unităţii fondurilor*[55] şi 4. principiul *continuităţii fondului*), la care s-au adăugat: numeroasele „surprize” ce ţin de evidenţele registrelor comerciale din colecţia „Manuscrise” (situaţia incertă, mult timp ignorată a inventarelor-„sertar” paralele, rezumarea incorectă în inventarul nr. 292 a „manuscriselor” 808–817, atribuite Casei Comerciale a baronului Sina, şi 825, atribuit lui Ştefan G. Moscu, ori 830, neidentificat a-i aparţine acestuia din urmă, în pofida preexistenţei inventarelor-„sertar” detaliate şi a studiilor publicate de Limona), dificultatea reconstituirii istoricului circular al unei case comerciale în absenţa a înseşi registrelor rezultate din activitatea acesteia (în condiţiile în care ele sunt dizlocate din corpusul arhivei originare şi tratate drept „manuscrise”), consecvenţa sub augurii căreia ar sta agregarea de noi fonduri ale caselor comerciale (de pildă, crearea din registre a

[53] I.e. stabilirea apartenenţei arhivaliilor la un fond sau o colecţie.

[54] „Este necesar să se respecte succesiunea unităţilor arhivistice în fond (sau colecţie), potrivit sistemului de organizare dat de creator” (INSTR/1996: art. 56).

[55] „Toate documentele create de o societate, instituţie, familie sau persoană fizică (fonduri arhivistice), ori selecţionate de o instituţie, familie sau persoană fizică (colecţie) trebuie să se păstreze într-un singur loc, sub o singură gestiune şi prelucrare” (*ibidem*).

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

fondurilor CC MOSCU şi SINA[56]), nemaipunând la socoteală invocarea diacronică a „secetei în creaţie" provocate de lipsa izvoarelor (v. *supra* II.) – toate acestea au condus la propuneri individuale repetate de relocare a registrelor comerciale MSSGr în fondurile CC constituite şi redefinite.

Argumentele acestor propuneri formulate (în 2014 şi 2016) au fost îndreptate spre: reîntregirea fondurilor caselor comerciale constituite recent (prin conversia lor din fonduri personale/ familiale, un statut greşit atribuit), completarea seriei fondurilor caselor comerciale prin constituirea unora similare, eficientizarea prelucrării prin descifrarea registrelor în paleografie greacă, dinamizarea cercetării contextualizate a acestora (registrele sunt risipite şi anonimizate în colecţia „Manuscrise", motiv pentru care nu sunt valorificate).

4.4. Reconstituirea virtuală a arhivelor caselor comerciale

Abordarea metodologică deficitară a fondurilor caselor comerciale a contribuit hotărâtor la disiparea şi ocultarea informaţiei istorice vehiculate, astfel încât profitul completării artificiale a unei colecţii în care arhivaliile adăugate şi-au pierdut forţa de coeziune şi relevanţa dobândite prin aparatul normativ sincronic şi prin însăşi coerenţa creatorului lor a devenit un neajuns remediabil doar prin re-omogenizarea lor în arhive compacte ale caselor comerciale.

Eşecul diligenţelor pentru reîntregirea materială, tributar moderării manageriale, a condus la planul de reconstituire prin reasamblarea virtuală a „manuscriselor" în arhivele originare ale creatorilor (Dascăl 2015a), decantându-se ideala schemă arhivistică plenar uniformizatoare şi definitorie din punct de vedere tematic-tipologic[57]:

a. Corespondenţă comercială (frecvent cu tentă personală): scrisori (de afaceri) primite (şi concepte ale celor expediate) şi *registre-copiere* ale scrisorilor trimise.

b. Documente contabile: acte (facturi, rimese, chitanţe, mărturii, poliţe, cambiale, contracte) şi *registre contabile*.

c. Acte de proprietate patrimonială şi registre de contabilitate domestică (provenite din administrarea moşiilor, a prăvăliilor, hanurilor, ocnelor, vămilor etc.).

d. Corespondenţă personală (scrisori particulare fără conţinut economic).

e. Documente personale: acte personale (paşapoarte, decoraţii, diplome, fotografii) şi manuscrise personale (caiete de notiţe, rugăciuni, reţete etc.).

Descrierile din Anexa 1.1 a lucrării menţionate probează, în plus, simbioza documentelor cu tentă sau totalmente de natură subiectiv-personală – particularitate atât de clamată de istoriografi – cu documentele emanate din activităţile comerciale (corespondenţa de afaceri şi registrele comerciale).

[56] În măsura în care cercetarea şi descifrarea manuscriselor ar confirma existenţa unor registre ale Casei Comerciale „Sina" (ipoteză neverosimilă, anulată în etapa curentă a verificărilor).

[57] Partiţia tipologică în funcţie de suport este cerută de formatul documentelor: foi volante, fascicole şi registre (dosarele-„dellă" apar, fără pretenţia de a fi întreprins vreo anchetă dedicată anume ocurenţei lor, numai în CC CALIFAROV şi NANI; luând însă în calcul că utilitatea le destinează tot urmăririi şi corectării cadenţei economice a casei comerciale, contopirea lor în grupa registrelor comerciale atunci când apar răzleţ, dar deschiderea unei noi grupe atunci când ele predomină covârşitor într-un fond sunt manevre corecte); cf. Trandafirescu 2000: 212, 220, unde clasificarea arhivaliilor mixează noţiunile de «suport» şi de «conţinut», fără a le diferenţia.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

Situația inegală de tratament a registrelor comerciale (cu observația că în rândul lor intră tipologic și copierele de scrisori, lucru pe deplin susținut de teoria catastihografiei din secolele al XV-lea – al XIX-lea) se vădește din cele câteva situații în care CC le mențin în totalitate (CALIFAROV, CARAMIHU, PANU, GHEORGHIEV) sau parțial (STAMU), în contrast cu situațiile în care aceleași arhivalii au trecut drept manuscrise și au fost complet asamblate în ANIC MSS (CONSTA PETRU, GICA, MOSCU, NANI)[58]. Reducând Anexa 1.1 din panopticul anterior (Dascăl 2015a) la CC cu registrele trecute în ANIC MSS, rezultă tabloul fondurilor disparate, construit *infra* în Anexa 2.

Testul vigilenței arhivistice este unul la fel de failibil ca acela al cercetătorului blocat în stadiul de cititor al inventarelor atunci când rezumatele din instrumente anulează precauțiile menite să conducă la confruntarea directă și palpabilă cu originalele. Pusă la încercare de înserierea verosimilă a registrelor românești ale casei comerciale a baronului Sina (protagonist obișnuit al arhivelor comerciale, aflat în parteneriate cu negustorii creatori de CC) în inventarul nr. 292, la cotele 808–817, și încredințată că paleografia româno-chirilică nu implică verificări suplimentare, situația manuscriselor românești fiind una cât se poate de clarificată în etapa actuală (în proces de catalogare, deci de punere absolută în circuit științific), lucrarea precedentă (Dascăl 2015a) a strecurat în anexele 1.2.19 și 1.3.24 o eroare disimulată de monotonia numerică, fără a sesiza suprapunerea cu cotele unor registre deja atribuite anterior CC MOSCU în Anexa 1.1.10 (*ibidem*).

Cum cristalizarea bazelor de date construite individual înseamnă nu numai confruntarea originalelor cu instrumentele de evidență, dar, mai ales, progresia revelărilor în timp și faze treptate de elucidare, traversând sincopele provocate de divizarea responsabilităților asupra arhivaliilor sau de transferul de cunoștințe între generațiile profesionale, emendarea acestei erori vine odată cu re-fondarea virtuală și cu descrierile pertinente ale registrelor comerciale. Astfel, din intervalul de cote suprapuse, analiza a vizat cu precădere manuscrisele exceptate de Limona în descrierile sale făcute Casei Comerciale „Ștefan I. Moscu”[59], manuscrise ale căror cote sunt înșiruite în inventar (implicit în „existentul” colecției ANIC MSS) înaintea și în interiorul setului regestat de paleograf, și anume: mss. 808–810, 813, 823–824, 1917, descriptibile după cum urmează *infra* în Anexa 2.3.b.

Luând în considerare că registrele 808–810, 813, 823–824 (la care se adaugă mss. 835_{bis} și 1666–1667, atribuite deja CC MOSCU în Limona 2016, și ms. 1917, introdus în arhiva aceleiași case în Dascăl 2015a) nu au forme de evidență similare manuscriselor descifrate sau valorificate de D. Limona, ci doar urme ale fondării făcute de acesta, se poate concluziona că pensionarea i-a întrerupt activitatea de prelucrare paleografică, rămasă nefinalizată[60]. Pentru unele manuscrise (registrele 824, 1666–1667 și 1917), stabilirea creatorului lor ar lăsa loc unor confirmări definitive abia prin descifrarea aplicată și prin recuperarea istorică a relațiilor de

[58] Ipotetic și CC SINA (dacă registrele atribuite acestei case comerciale ar fi depistabile).

[59] Verificările pentru deslușirea situației inventarelor CC MOSCU au debutat în anul 2013, când proiectul profesional individual al alcătuirii catalogului proiectat de D. Limona a presupus construcția de evidențe, calcule și statistici pentru planificarea regestării registrelor neinventariate de paleograf.

[60] Situație probată și de publicarea tardivă a studiului despre Moscu: prima parte la un an după pensionare, a doua postum, în anul dispariției.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

afaceri consolidate de către negustorii ale căror arhive pot atesta informațiile cu persoanele ce au dedicate partide/ conturi de dare – luare în aceste registre, sau în numele („la ordinul”, „la dispoziția”) cărora se fac plățile și încasările din înregistrări fără a se încheia note contabile de autoidentificare auctorială.

Întrucât ancheta arhivistică a pornit, la începuturile ei, de la cele câteva „manuscrise” rezultate din producția documentară a Casei Comerciale „Consta Nani și Frații” (fond distinct, în curs de prelucrare), prima deducție a fost că ele sunt în realitate registre-copiere de scrisori și condici de socoteli, prezentând exact tipologia documentelor din fondul oricărei case comerciale și nejustificându-și separarea de fond prin deplasarea în categoria manuscriselor – cu atât mai mult cu cât deplasarea nu le avantajează fizic (prin sistematizare) și nicidecum nu le asigură condiții preferențiale de conservare[61]. Un număr de 8 arhivalii trec drept simple manuscrise răzlețite într-o colecție supraalimentată, care acceptă feluri de documente din cele mai diverse tipologic și tematic. Urmând imperativul coerenței istorice a creatorului, dat de prevalența tetradei principiilor arhivistice de fondare (v. *supra* IV.3), un gest logic de bună administrare a vizat inițial reîntregirea și abordarea profesională a arhivei casei comerciale ca un tot unitar[62]. Au fost identificate deci în colecția „Manuscrise” registrele scrise de serdarul Polihronie Consta Nanu și Frații (din Craiova), apoi o „condică a Casei «Constantin și Nicolae Athanasie Guma»” (ambii epitropi ai Casei Comerciale „Consta Nani și Frații”, rude ale membrilor acesteia, semnatarii unei mari cantități de documente din condicile fondului autonom CC NANI, v. Anexa 2.4). Recapitulând, în aceeași situație se află numeroase alte „manuscrise”, integrabile în arhivele compacte ale caselor comerciale creatoare de fonduri autonome revendicate din subclasa fondurilor personale/ familiale. Pentru evaluarea tratamentului deficitar instituit acestora (identificarea eronată a creatorului, descrierea evazivă a conținutului, irelevanța și succesiunea lor dezordonată în cadrul colecției „Manuscrise” – după cum indică, între altele, și numerele de ordine fortuite, și rezumatele lapidare, îndoielnice ori de-a dreptul false[63]), este lămuritoare lista adnotată a „manuscriselor” comerciale care teoretic ar face parte *din*, ori oportună constituirea *de* fonduri autonome, impunând verificarea atentă, descifrarea paleografică și rezumarea judicioasă în instrumentele de evidență și cercetare (v. *infra* Anexa 3.1-3).

[61] Principiul *priorității conservării asupra tuturor celorlalte principii, criterii, modalități* (INSTR/1996: art. 56).

[62] „Planul metodic de prelucrare a fondului arhivistic «Casa Comercială ‘Nani’»” (întocmit la 11 iulie 2013) propune argumentat reintegrarea în fond a acestor 8 „manuscrise”; pentru a contrabalansa inventarierea cronofagă a voluminoaselor condici comerciale vechi (NT/1996 prevăd un rezumat-cadru pentru fiecare registru/ condică și, suplimentar, fișarea în parte a fiecărui act/ text documentar din compoziția registrului), planul metodic propriu propune în anexe reguli precise de indexare în rubrici prestabilite (în variantelele: inventar general și inventar detaliat).

[63] Este de presupus că eticheta „Σ.I.M.” de pe coperțile registrelor ar fi indus analogia și confuzia cu „Sina” (rezumatul ms. 808 atestă un „Simu”), dar aceasta s-ar fi putut întâmpla anterior descifrărilor și studiului lui D. Limona despre Casa Comercială „Moscu” (1975–1977); prin urmare, în 1991, la refacerea inventarului nr. 292, apartenența registrelor comerciale era de două decenii notorie. Devine deci neîndoielnic că regestările lui Limona au intervenit după 1968 (anul primului inventar nr. 292), iar fișele/ inventarele lui au fost ignorate la refacerea inventarului în 1991.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

Ocultarea datelor de paternitate a registrelor comerciale alcătuite de negustorii sau casele comerciale neidentificate din Anexa 3.2-3[64] este posibil să fi survenit în unele cazuri şi ca o repercusiune a operaţiunilor de legătorie[65] şi restaurare, care au privat arhivaliile de etichetele şi coperţile din care să poată fi reconstituit creatorul (fiind poate prea deteriorate pentru a fi păstrate şi restaurate, sau poate chiar ilizibile). Preceptele teoretice de alcătuire şi validare juridică a registrelor comerciale vechi plasează datele despre proprietarul ori semnatarul registrului pe prima copertă (cel mai fragil element al arhivaliilor) şi uneori prevăd reluarea lor pe pagina de gardă – cu intitularea registrului şi a casei, perioada înregistrărilor, invocaţii divine şi alte însemnări –, dar nu şi reluarea în cursivitatea conturilor debitorilor şi creditorilor, prin urmare identificările ar necesita corelări paleografice ‹con›textuale, documentare, istorice şi codicologice. Este însă un paradox că manuscrisele deja descrise de Limona în inventarele-„sertar” şi în studiul său despre Casa Comercială „Ioan Hagi Moscu şi Ştefan I. Moscu” au putut primi rezumate neîntemeiate în inventarul refăcut în 1991, după cum şi celelalte „manuscrise” au fost rezumate posibil tot incorect (preluarea automată a rezumatelor din 1968 este evidentă). Inventarul anterior celui din 1991 a purtat acelaşi număr (292), certificările lui sunt datate în 1968 şi 1976, iar cota primită la intercalarea în colecţia „Manuscrise” a devenit 2185 (pentru diferenţierea tipologică de restul „manuscriselor” citate, îl vom pomeni cu cota 292/1968). Se poate deocamdată depista sursa de inspiraţie pentru eroarea din inventarul nr. 292/1991, însă efectiv registrele care i-au inspirat pe autorii inventarului nr. 292/1968–1991 în conceperea rezumatelor referitoare la Casa Comercială a baronului Sina, luând în socoteală că sunt descrise drept româneşti, ar fi putut ieşi la lumină cu eventualele lor cote reale[66] în cataloagele manuscriselor româneşti (Şesan 2016–2017).

Paradigma registrelor comerciale ale unor negustori marcanţi (creatori, la modul ideal, şi de fonduri autonome) anonimizate în colecţia „Manuscrise”[67] nu este

[64] Baza de date din această lucrare nu a presupus verificarea exhaustivă a întregii colecţii prin confruntarea inventarului cu toate manuscrisele din colecţie, ci prin depistări şi confruntări coordonate de bibliografia lui D. Limona, de inventarul nr. 292/1991 (instrumentul de evidenţă în uz, care prezintă scăderile deja pomenite) şi de rolele de microfilm notate în dreptul rezumatelor din acest instrument.

[65] Nu ar putea rămâne neobservată atingerea ultramodernă a operaţiunilor de legătorie (coperţile sunt adesea identice cu cele ale majorităţii inventarelor arhivistice), tehnicile de restaurare cu păstrarea aspectului original fiind poate prea avansate pentru vremea executării lor.

[66] Inventarul nr. 292/1968 (ms. 2185) are şi un „Tabel de corespondenţa numerelor vechi ale condicilor cu numerele din inventarul cel nou” (p. 247–248), însă numai pentru cotele 1–341 (în condiţiile în care inventarul cuprinde cotele 1–1607_{bis}). Este însă mai plauzibil ca analogia „Σ.I.M.” – „Sina” să fi determinat propagarea erorii, iar Casa baronului Sina să nu fie deloc reprezentată prin registre în întreaga colecţie.

[67] Probabil după modelul practic al BAR, unde „condicile” comerciale sunt, la fel, vărsate în diverse colecţii (MSS, DI ş.a.); devierile de fondare ale bibliotecilor sunt însă stridente, nu rare fiind exemplele contradicţiilor teoretice şi practice în sfera arhivaliilor deţinute de acestea (de pildă, o „colecţie” de bibliotecă poate fi alcătuită din mai multe „fonduri” şi „arhive”; doar documentele din „arhive” sunt „documente de arhivă”, restul sunt „manuscrise”, „fotografii”, „hărţi”, în funcţie de forma de agregare arhivistică). Singura excepţie care menajează arhiva unei „case comerciale” – colecţia „Documente istorice” încorporează „Arhiva Casei Comerciale «Constantin Hagi Pop»” – se datorează alegerii făcute de BAR de a reveni la o denumire anterioară preluării de către ANIC a CNGS, denumire improprie însă, întrucât nu desemnează adevărata entitate creatoare a fondului, ci îi reduce decisiv anvergura.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)

una singulară. Eșantioane de acte foi volante și fragmente din registre sunt, de altfel, „integrate” într-un șir incontrolabil de alte colecții (ca, de exemplu, în AN), cel mai adesea în virtutea circulației și repartizării lor firești în epocă – etape ale unui flux documentar comandat de necesitățile practice ale negustorilor, apoi din cauza preluărilor succesive (în condițiile elaborării de evidențe nefinalizate la datele noilor preluări), din cauza statutului lor de anexe ale altor arhivalii (împreună cu care formau un tot în esență unitar), sau, finalmente, din cauza reflexelor arhivistice de includere în colecția a cărei compoziție ar fi dovedit o capacitate mai mare de absorbție.

The Reassembly of the Old “Greek” Trading Houses’ Archival Fonds (I)

Using the “Greek” (*videlicet* Aromanian) trading houses' archives as a paradigmatic sample, this paper advocates for the proper physical organisation of the archival material specific to old microeconomic entities, and for exorcising the traps set by collections.

In order to dismantle the resistances that dictate maintaining these archives in a deficient *statu quo*, from the perspective of both scientific valorisation (constrained by the *graeca non leguntur* palaeographic obstacle) and archival treatment (marked by the antagonistic pairs: trading houses *versus* personal/ family archival fonds, accounting books *versus* manuscripts, archival fonds *versus* collections), the paper presents the current state of the art and the archival research methodologies (which are not spared, in their turn, from vicious touches), along with successfully employed or failed archival steps, objectives, methods, principles, and remedies.

The virtual documentary reassembly – a solution that is useful for research, albeit a compromise one – is displayed in the “Annexes”, by relocating the accounting books into their matrix-fonds and coalescing the series of archives of the Euro-Balkan trading houses that operated in the Romanian territories during the XVIIth – XIXth centuries.

BDD-A30213 © 2019 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:51:51 UTC)